

Obraz slovenských emigrantov v Kobanovom románe *Marienkine žiale*

The Image of Slovak Emigrants in Koban's *The Sorrows of Marienka*

Anton Pokrivčák

Katedra anglického jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

Abstract: The article discusses the literature and culture of Slovak-Americans. It first points to the most important work written by this minority, Thomas Bell's *Out of This Furnace*, and then analyses the novel *The Sorrows of Marienka* by a Slovak-American author of the second generation, Stefan S. Koban. It uses the critical approach of imagology to point to the images of Slovak emigrants, especially the novel's protagonist Marienka, as well as characteristic stereotypes that they are confronted with in their life in the new country.

Keywords: Slovak-American, culture, emigration, imagology, stereotype, image.

1 Úvod

Akákolvek snaha písať o literatúre národnostných alebo etnických menšín sa nemôže vyhnúť všeobecnejšiemu kultúrno-historickému pohľadu. Pre menšiny žijúce v priestore majoritnej kultúry je totiž dôležité najmä vyjadrenie špecifickej identity ako hodnoty konštituujúcej inakosť ich bytia reflektovaného v umeleckom obraze. Teoretické uchopenie tejto inakosti sa v súčasnej literárnej vede deje najmä prostredníctvom kultúrnych štúdií, komparatívnych kultúrnych štúdií, postkoloniálnych prístupov, ale v neposlednom rade aj imagológie. Je to najmä preto, že len ťažko možno o identite uvažovať v rámci formalizmu alebo štrukturalizmu, teda prostredníctvom kritických diskurzov, ktoré v centre svojej pozornosti majú v prvom rade jazykový plán diela, ktorý je fundamentom jeho obraznosti a umeleckej výpovede. Na druhej strane videnie literárneho diela ako súčasti určitej komplexnej textúry spoločnosti, teda prostredníctvom „kontextov, [iných] kultúrnych produktov a ekonomík ich produkcie, autorov, publika, jazykov a erudovanosti, politiky a rozloženia moci“ (Tötösy de Zepetnek – Mukherjee, 2013, s. vii) je to, čo ho zasaďuje do reality života, aj keď mnohokrát i za cenu zníženia kvality umeleckej výpovede.

2 Marienkine žiale

Literatúru amerických Slovákov, ako jednu z mnohých súčastí multikultúrnej americkej literárnej scény, je potrebné vnímať práve prostredníctvom takejto bohatej textúry vytváranej stykom, neraz aj konfliktným, dvoch kultúrnych realít, americkej a slovenskej, v ich komplexných historických manifestáciách. V nasledujúcej analýze románu *Marienkine žiale* (Koban, 2006) sa pokúsime tieto dve kultúrne reality identifikovať prostredníctvom analýzy niektorých obrazov slovenskej ženy-vystáhovalkyne do USA a jej vzťahu k iným udalostiam jej pohnutého života.

Teória, ktorá sa zaoberá analýzou obrazov a stereotypov je imagológia. Je to jeden z kritických prístupov k štúdiu literárnych diel, ktoré využívajú práve takéto extraliterárne (vo wellekovskom jazyku extrinzické) kontexty (Wellek, 1949). Vznikla na pôde komparatívnej literatúry, avšak neskôr sa osamostatnila ako špecifický nástroj analýzy a interpretácie literárnych a kultúrnych javov. Ako to vyplýva už z názvu, zaoberá sa štúdiom obrazov v ľudskom vedomí, reflektujúcich rôzne úrovne reality, od jednotlivého subjektu až po obrazy národov, etnických a náboženských skupín. Tieto obrazy, ktoré možno ešte deliť na obrazy seba, nás (auto-image) a iných (hetero-image), vznikajú stereotypizáciou parciálnych vlastností subjektu/národa/etnika a ich následnou generalizáciou na vlastnosti podstatné, reprezentatívne. Na základe takýchto procesov sa potom vytvárajú rôzne „národné charakteristiky,“ ktoré sa, okrem iného, neraz stávajú aj premetom ideologického a politického zneužitia (pozri Pokrivčák, 2018; Beller, 2007).

Imagologicky možno slovenských vystáhovalcov zasadiť do dichotómie MY (chudobní etnickí Slováci opúšťajúci „rodnú hrudu“ za vidinou lepšieho života koncom 19. a začiatkom 20. storočia) verzus ONI (obyvatelia USA v časoch „divokého kapitalizmu“ a industrializácie spoločnosti taktiež konca 19. a začiatku 20. storočia). Jedným z najznámejších príkladov takéhoto dichotomického kontaktu je román Thomasa Bella, syna slovenských (rusínskych) emigrantov z Nižného Tvarožca, *Out of This Furnace*, ktorého leitmotívom je práve konflikt dvoch svetov¹. Román je príbehom až troch generácií amerických Slovákov a v tom zmysle, okrem príkladov národnej a rasovej stereotypizácie, vlastne reflektuje aj hlavnú kompozičnú líniu postkoloniálnych textov, ktoré väčšinou popisujú osudy jednotlivých generácií vystáhovalcov. Prvou generáciou sú ľudia, ktorí nepoznajú kultúru ani jazyk krajiny, do ktorej sa vystáhovali a ich hlavným cieľom je fyzické prežitie. V spomínanom románe je to najmä George Kracha a jeho rovesníci, ktorí prišli do USA koncom 19. a začiatkom 20. storočia, museli sa životom tvrdo prebijať a aj keď sa im podarilo niečo zarobiť a ušporiť, väčšinou o to hneď prišli svojou vlastnou neschopnosťou pohybovať sa v tvrdom a neľútostnom kapitalistickom svete. Druhá generácia poskytuje obraz ich detí, ktoré sú už (v našom prípade) „poameričtení,“ avšak stále si zachovávajú určité citové zväzky k „starej vlasti.“ V prípade románu *Dva svety* je to Mary Kracha, dcéra „Juraja“ Krachu. Mary už hovorí po anglicky, nebojí sa prenikať do americkej spoločnosti, ktorej rozumie oveľa viac, ako jej otec, avšak stále je to aj obraz slovenskej ženy pohybujúcej sa primárne v komunite Slovákov. Predstaviteľom tretej generácie je jej syn Dobie, ktorý už

---

¹ Román v r. 1949 do slovenčiny preložil Ján Trachta pod názvom *Dva svety*.

kultúru svojej novej vlasti dobre pozná, vie sa v nej pohybovať a zapájať sa do riešenia jej konfliktov. Slovensko je pre Dobieho „len“ krajina, v ktorej vidí svoje korene. Dobie sa aktívne zapája do štrajkov a vie sa postaviť nielen voči svojim nadriadeným, ale aj iným robotníkom, pri ktorých už nepociťuje jazykový handicap. Okrem rozsiahleho popisu jednotlivých generácií slovenských vystaľovalcov do Ameriky Bellov román je teda zaujímavý aj takmer archetypálnou reprezentáciou obrazu Slovákov a konzervatívnej „slovenskosti“ – muži chodia do práce, ženy sú v domácnosti. Ak majú muži voľno, ich prvou túžbou je odreagovať sa v krčme pri „whisky,“ kým ženy sa zapájajú do komunitných a náboženských aktivít.

Tematický plán románu *Marienkine žiale*, ktorý je hlavným predmetom našej analýzy, je veľmi podobný románu *Dva svety*, pretože takisto zobrazuje osudy slovenských vystaľovalcov v USA. Na rozdiel od Bellovho románu je to však príbeh len jednej generácie amerických Slovákov, tej najstaršej. Jeho autorom je Vasil Stefan Koban, americký Slovák druhej generácie, ktorý do románu zakomponoval aj výrazné autobiografické črty. Ako vyplýva už z jeho názvu, hlavnou postavou je Marienka, dievča z východoslovenskej dediny Kamienska, ktorá sa vo svojich šestnástich rokoch vydá za Ivana Kindu, muža ktorého prvýkrát videla až na svadbe, a presťahuje sa k nemu do susednej obce Jarabina. Miesto deja je realisticky vykreslené (obidve obce aj v súčasnosti existujú v okrese Stará Ľubovňa). Ďalším rozdielom oproti románu *Dva svety* je teda fakt, že takmer polovica deja sa odohráva v spomenutých dvoch obciach, čo je zaujímavé najmä preto, že autor nikdy na Slovensku nebol a čerpal len zo spomienok svojej matky. Marienka, ako obraz silnej a samostatnej slovenskej ženy, sa v Jarabine dostáva do konfliktu s dedinčanmi, keď v snahe zabrániť manželovi v jeho opíjaní sa nešťastnou náhodou podpáli krčmu. Kvôli tomuto činu sa v dedine stáva nežiadúcou osobou a je prinútená odísť do Ameriky.

Druhá časť románu je príbehom Marienky v pennsylvánskom Conemaugh. Marienkin manžel Ivan sa tu zamestná v bani a Marienka začína typický život slovenských žien v Amerike. Obraz manžela Ivana sa nemení ani v „novom svete,“ je lenivý, stále rád popíja, a Marienka je preto okrem domácich prác a varenia pre rodinu nútená prispievať do rodinného rozpočtu aj varením a praním pre slovenských podnájomníkov, čo je v podstate typické pre každú slovenskú rodinu v USA. Dej je poprepletaný šťastnými aj nešťastnými epizódami (domácou pohodou, ale aj smrťou jej druhého syna Janíka), návratom na Slovensku kvôli návšteve otca v košickej väznici a spiatočnou cestou v podpalubí lode do Ameriky. Na druhej ceste je však Marienka už sprevádzaná aj svojou sestrou Jackou. Dej vrcholí smrťou manžela Ivana v bani.

Na rozdiel od románu Thomasa Bella *Dva svety*, Kobanovmu románu, ako aj jeho autorovi, sa v USA nedostalo nejakej väčšej pozornosti. Výnimkou je známy slovensko-americký filozof Michael Novak, ktorý podľa Židovej (2016) mu aj pomohol s jeho publikovaním. Židová je snáď jedinou autorkou aj na Slovensku, ktorá sa podrobnejšie venovala Kobanovmu románu, v jej prípade je to z hľadiska etnickej identity Kobanových rodičov, a vzhľadom na fakt, že román je autobiografický, aj románových postáv. Marienka a Ivan Kinda pochádzali z dedín Kamienska, resp. Jarabina, v ktorých aj v súčasnosti prevláda ruský hovoriace obyvateľstvo (v blízkosti sa nachádza aj ďalšia významná obec

starol'ubovnianskeho okresu – Litmanová, ležiaca na úpäť hory Zvir, údajného miesta zjavenia Panny Márie). Je nepochybné, že okrem jazykových otázok je táto oblasť zaujímavá aj z náboženského hľadiska, pretože sa tu stretávajú katolícka, gréckokatolícka a pravoslávna cirkev. V Kobanovom románe je veľa zmienok o kostole, počnúc Marienkinou svadbou v Kamienke, cez krstanie jej detí v Kamienke a v Conemaugh, až po pohreb manžela tiež v Conemaugh. Napriek tomu, že Marienkina náboženská identita nie je v románe takmer nikde výrazne identifikovaná, ani problematizovaná, pri smrti jej syna Janíka zistujeme, že bola grécko-katolíčkou: *Aký len malý a osamotený musí byť Janík v svojom čerstvom hrobe. Bol prvé dieťa, ktoré pochovali na cintoríne pri novom gréckokatolíckom kostole, ktorý si baníci zo Slovenska postavili v Conemaugh* (Koban, 2006, s. 101). Aj keď román poskytuje viacero zaujímavých podnetov na možné spochybnenie autorovej národnostnej identity – *The Greenwood Encyclopedia of Multiethnic American Literature* ho podľa Židovej dokonca uvádza pod heslom karpatsko-rusínskej literatúry (s. 39) – myslíme si, že jeho príslušnosť do slovensko-amerického literatúry (ak ku slovenskosti nepriistupujeme len z úzkeho etnického hľadiska) je nepochybniteľná. Koniec-koncov celé východné Slovensko je zmesou viacerých kultúr a jazykov.

Z doterajších úvah je zrejmé, že nositeľom základnej esteticko-kultúrnej hodnoty románu je teda postava Marienky, a tiež, ako to vyplýva z názvu diela, že autor sa sústredil na vykreslenie jej utrpenia. Marienka je obrazom silnej ženy, ktorá si musí zastať nielen tradičné ženské povinnosti, ale neraz aj to, čo by mali robiť muži. Nie je vykreslená sentimentálne, ani romanticky, skôr realisticky. Etela Farkašová na obale slovenského prekladu poukazuje práve na túto realističnosť, hovoriac, že „s jej ľudskými stránkami, bolesťami a skúsenosťami [ju] možno zaradiť k popredným ženským postavám slovenskej literatúry“ (Koban, 2006). Je teda nesporné, že Marienka nie je len obrazom slovenskej ženy-vystáhovalkyne, ale vychádza akoby z určitého stereotypného pohľadu na slovenskú ženu, voči ktorému prirodzene bojuje.

Prvé náznaky jej vzdoru sa ukazujú hneď na začiatku, keď ju otec ako šestnásťročnú núti vydať sa za Ivana, ktorého nikdy nevidela:

„Ale ja sa nechcem vydávať.“

„Tak ty sa nechceš vydávať?“ otcov hlas teraz takmer hrmel. „Máš šestnásť, nie?“

Marienka pocítila na pleci matkinu ruku. „Psst,“ tíšila ju. „Nehádaj sa s ním, Marienka.“

Marienka striasla ruku z pleca. Hnev jej zalial oči slzami.

„Čo iné môžeš robiť?“ vysvetľovala matka (Koban, 2006, s. 7).

Vzdor pokračuje v novom domove u Ivana, v malých konfliktoch so svokrou, v neustálych snahách prinútiť manžela pracovať, miestami dokonca v práci zaňho, až to vyvrcholí nebyvalým činom v miestnej krčme, keď v snahe vyhnať manžela z krčmy spôsobí požiar, po ktorom ju dedina odvrhne. Nasleduje cesta do Ameriky a v podstate veľmi podobné postavenie, ako na Slovensku, teda práca doma a neustále držanie ochrannej ruky nad manželom. Rozdiel je len v tom, že namiesto borovičky Ivan popíja whisky: *Jeden*

z nájomníkov priniesol fľašu. Whisky. Nikdy nemala rada chuť tejto pálenky. Ale Ivanovi whisky chutila a znova začal rozprávať, ako bol dôstojník v armáde, a prvý raz za tie roky ostatným ukázal jazvu, kde ho pohrýzol vlk (Koban, 2006, s. 149). Jedna časť jej osudu sa naplnila Ivanovou smrťou v bani, avšak jej život, ako život mnohých iných slovenských žien v USA neskončil po strate manžela, čo sa stávalo veľmi často, pretože Slováci pracovali vo veľmi nebezpečných zamestnaniach (v bani, pri vysokých peciach), ale musel pokračovať ďalej: Muži zomierali a tým sa vec pre nich končila, no ženy nezomierali. Nie tak rýchlo. Bolo treba nachovať deti, vychovať ich a posielat' do školy. Vychovať deti, povydávať a poženit' ich a poslat' tiež do baní (Koban, 2006, 27).

Okrem obrazu silnej slovenskej ženy, Koban vo svojom románe poskytuje aj viacero obrazov slovenského života v Amerike, ku ktorému okrem individuálnych strádání a žiaľov scelujúcich ľudské charaktery, patrila aj „spolupatričnosť súkmeňovcov,“ tak ako je to koniec-koncov príznačné aj pre iné imigrantské komunity. Vzhľadom na fakt, že Slováci neboli roztrúsení po celom území Ameriky, ale sa sústredovali v určitých oblastiach, väčšinou tam, kde sa rozvíjal ťažký priemysel alebo baníctvo (najmä v štátoch Pensylvánia, Ohio a Illinois), bolo pre nich jednoduchšie si preto nielen navzájom pomáhať, ale aj uchovať si svoju materiálnu aj duchovnú kultúru. Slováci zakladali spolky, časopisy, budovali kostoly:

„Ale Michal,“ povedal Igor a zachichotal sa. „Ty si v Conemaugh nový. Nevieš, ako sa tu rozrástla naša rodina Slovákov. Keď stavali terajší kostol, žilo v meste len veľa našich krajanov. „Jednou z prvých vecí, ktoré urobili, bolo, že postavili kostol, pretože Boh má vždy blízko k našim srdciam. Ukázali sme mestu, čo vieme. Ukázali sme Írom, Talianom a Američanom, že sa vieme činiť. A ešte im ukážeme“ (Koban, 2006, s. 134).

V románe sa objavuje aj veľa obrazov založených na stereotypnom zovšeobecnení, ktoré si slovenskí Američania jednak priniesli zo „starej vlasti,“ jednak ich získali už vo vlasti novej. Jedným z takýchto stereotypov je obraz Indiána. Marienka sa s ním stretáva už na svojej prvej ceste loďou:

„A vy ste vari ešte nepočuli o Indiánoch? Vôbec viete, aká je Amerika? Ved' je to krajina plná divochov, ktorí útočia na mužov na poliach a bezbranné ženy. Zdrapia ich za vlasy a oskalpujú.“

Tučná žena zbledla. „Nikto nám nespomínal,“ zašepkala, „ja by som nebola šla“ (Koban, 2006, s. 78).

Prirodzene, na svojej druhej ceste sa z toho už mohla smiať. Podobným šokom boli pre Marienku a ďalších Slovákov aj černosi:

„Mama!“ skríkol Michal, ukazujúc na muža. „Pozri na toho čierneho uja!“ Sánka mu ovisla a očami sa prilepil na muža.

Tučný muž stojaci vedľa Marienky sa prekrižoval a zamrmal: „Určite je to pekelník!“

Muž mal tvár čiernu ako spodok hrnca.

Marienka potiahla Ivana za ruku.

„Ivan,“ zašepkala. „Kto je to?“

„Pst,“ povedal. „To je člen posádky.“

„Ivan, nemali sme sem prísť. Je to zlé znamenie“ (Koban, 2006, s. 73).

Ďalším stereotypom, ktorému sa Slováci nebránili boli generalizujúce charakteristiky iných národov: „*Všetci Íri sú na jedno kopyto,“ vyhlásil Ivan (Koban, 2006, s. 137).* Íri boli pre Slovákov najväčším problémom, pretože vzhľadom na vtedajšiu chudobu obidvoch národov, pracovali väčšinou na tých istých pozíciách – kým Íri ale ovládali angličtinu, Slováci boli vďačnejším materiálom na rôzne pracovné aj osobné podvody. Rasové a národné stereotypy však boli v tomto románe len sekundárnymi prejavmi vzťahu Slovákov k im neznámej inakosti, oveľa výraznejšie sa prejavujú v spomenutom románe *Dva svety*, v ktorom generujú aj priame konflikty a zauzlenia.

Okrem komicko-konfliktných situácií vo vzťahu k obrazu neznámej, potencionálne nebezpečnej, inakosti, v románe nachádzame aj pasáže, ktoré dokumentujú ako-keby stredoeurópsku súdržnosť:

Marienka pokrčila plecami a zasmiala sa. Podpalubie bolo napratané ľuďmi rôznych národností. Jedna polovica pasažierov sa nevedela dohovoriť s druhou. Poliaci, Slováci, Maďari, Srbi, Ukrajinci. Nikto nebojoval medzi sebou. Ľudia mali dobrú náladu. Nachádzali sa v rovnakej situácii a všetci šli do tej istej zvláštnej krajiny. To spôsobovalo, že rozdiely medzi nimi sa zdali malé (Koban, 2006, s. 120).

Takáto súdržnosť bola nevyhnutná najmä v prípade vystáhovalcov prvej-generácie, pretože aj keď v tomto našom príspevku považujeme emigrantov z územia Horného Uhorska na konci 19. a začiatkom 20. storočia za „Slovákov,“ je potrebné zdôrazniť, že Američania takýto termín nepoznali a všetkých „Stredoeurópanov“ označovali pejoratívnym výrazom „hunky.“ Vo všeobecnom povedomí takíto „hunkies“ boli väčšinou chudobní, zaostalí, ne- vzdelení a prevažne manuálne pracujúci prisťahovalci (Karas, 2004), ktorí museli s týmto ponižujúcim obrazom samých seba bojovať celý svoj život v „novom svete.“ Viacerým sa to podarilo a dosiahli vo svojom novom živote významné úspechy. Stvárnenním takéhoto boja sa zaoberá aj jedna dejová línia už spomenutého románu *Dva svety*.

3 Záver

Je nesporné, že pri podrobnejšej analýze iných situácií, do ktorých sa dostávali slovenskí vystáhovalci do „nového sveta,“ by sme našli aj ďalšie obrazné predstavy o sebe a o iných, ktoré boli nesporne následne korigované žitou realitou. Veľmi výrazné to bolo najmä u prvej vlny prisťahovalcov, ktorí boli eklatantným príkladom inakosti pre Američanov – najmä svojim správaním, jedlom alebo obliekaním (traduje sa, že kvôli farebnosti a nezvyčajnosti kroja ich niektorí považovali za Indiánov). Bolo by zaujímavé porovnať aj obraz slovenských vystáhovalcov v iných častiach Európy a sveta. Zrejme odlišnosti, na ktoré by sme narazili pri výskume kultúry Slovákov na Dolnej zemi, v slovanskom

prostredí, by neboli také markantné, ako obraz Slovákov v kultúrnej a geografickej úplne odlišnom prostredí. Je preto zvláštne, že slovenský kultúrny element, jeho rozličné manifestácie a premeny v USA, teda v krajine, kde okrem Slovenska žije najviac Slovákov, je na Slovensku vytrvalo ignorovaný. O príčinách možno len teoretizovať. Určite je však medzi nimi dedičstvo komunistického Československa, pre ktoré USA boli stelesnením imperialistického nepriateľa, romantické predstavy o všeslovanskej vzájomnosti pod ochranou mocného ruského dubiska, prípadne geografická vzdialenosť, jazyková cudzosť alebo súčasné geopolitické javy. Je to však veľká škoda, pretože zmeny, ktorým boli vystavení naši ľudia v cudzom svete nám ponúkajú aj prizmu, cez ktorú vidíme iný obraz nás samých. Román *Marienkine žiale* je toho jasným dôkazom.

Acknowledgement: This work has been supported by the Scientific Grant Agency of the Slovak republic VEGA under the Grant No. 1/0799/18 National Literatures in the Age of Globalisation (Origin and Development of American-Slovak Literary and Cultural Identity)

Literatúra

1. Bell, T. 1949. *Dva svety*. Bratislava, Obroda 1949.
2. Bell, T. 1976. *Out of This Furnace : A Novel of Immigrant Labor in America*. University of Pittsburgh Press, 1976.
3. Beller, M. 2007. Perception, image, imagology. In M. Beller & J. Leerssen (Eds.), *Imagology : The cultural construction and literary representation of national characters* (pp. 3–16). Amsterdam – New York, NY : Rodopi. (<https://doi.org/10.1163/9789004358133>).
4. Karas, N. S. 2004. *Hunky : The Immigrant Experience*. Bloomington, AuthorHouse.
5. Koban, V. S. 1979. *The Sorrows of Marienka*. Middletown, Pennsylvania : Jednota Printery.
6. Koban, V. S. 2006. *Marienkine žiale. Pút' Slovákov za lepším životom do Ameriky*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov. ISBN 80-8061-245-5. Preložila Jana Judinyová-Babirátová.
7. Nelson, E. S. (Ed.). 2005. *The Greenwood Encyclopedia of Multiethnic American Literature*. Vol. 1. Westport : Greenwood Press, 2005. 392–396.
8. Pokrivčák, A. 2018. Imagologické reflexive a hľadanie podstaty literárneho diela. In *Slavica Litteraria*. Vol. 21, no. 2, pp. 7–14. ISSN 1212-1509. (<https://doi.org/10.5817/SL2018-2-1>).
9. Tötösy de Zepetnek, S. – Mukherjee, T. (Eds.). 2013. *Companion to Comparative Literature, World Literatures, and Comparative Cultural Studies*. Cambridge University Press India Pvt. Ltd. ISBN 978-93-82993-80-3.
10. Wellek, R. – Warren, A. 1949. *Theory of Literature*. New York : Harcourt, Brace and Company.
11. Židová, D. 2014. Stereotypes and the Image of Hunky in American Literature. In *Cross-Cultural Challenges in British and American Studies : Slovak Studies in English IV*. Bratislava : Stimul.
12. Židová, D. 2016. Manifestations of Slovak and Rusyn Identity in Vasil Stefan Koban's *The Sorrows of Marienka* and *Excerpt from Michal*. In *CLEaR*, Vol. 3, no. 1, pp. 39–46. ISSN 2453-7128. (<https://doi.org/10.1515/clear-2016-0004>).

Kontakt

Anton Pokrivčák

Katedra anglického jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Priemyselná 4, 918 43 Trnava
anton.pokrivcak@truni.sk

Komunikačný potenciál väzenského slangu

The Communicational Potential of Prison Slang

Lenka Haluzová

Trnavská univerzita, Slovenská republika

Abstract: The paper focuses on the issue of the definition of terms slang and argot in linguistics and maps the shift from recognizing prison speech as a tool of which the primary function is concealment to recognizing its identification function. In the paper we are dealing with the typological characterization of the speech of prisoners with the aim to point out the conclusions leading to the classification of the penitentiary sociolect as a type of slang and to the clarification of the presence of its cryptic function.

Keywords: argot, slang, sociolect, prison, communication strategy, social status.

Každý národný jazyk tvorí vnútorne diferencovaný systém, v ktorom v zhode s jeho sociálne podmienenou stratifikáciou môžeme hovoriť o sociálnych nárečiach, tzv. sociolektoch. Sociálne nárečia (dialekty) boli v minulosti nazývané aj špeciálnymi nárečiami, pracovnými nárečiami či v českom lingvistickom prostredí aj hantýrkou (Hubáček, 1999, s. 9). V súčasnosti môžeme termín sociolekt vnímať ako hyperonymum pre neštruktúrne útvary či vrstvy národného jazyka, teda slang i argot (Radková, 2012, s. 9). Sociolekt, sociálny dialekt alebo sociálne nárečie teda môžeme vo všeobecnosti vnímať ako súbor nespisovných jazykových prostriedkov, ktoré sa vyznačujú používaním v špecifickej profesijnej, záujmovej alebo inej sociálne kompaktnej skupine.

V období tridsiatych rokov minulého storočia v slovenskej lingvistike prakticky nejstvoval detailnejší výskum sociálnych nárečí (Ondrus, 1977, s. 5). Počas nasledujúcej dekády však už bola štrukturalistickou jazykovedou jasne naznačená hranica medzi teritoriálnymi (geografickými) a sociálnymi nárečiami a stratifikácia jazyka na sociálne a teritoriálne dialekty je všeobecne uznávaná podnes. Trend teoretického skúmania sociolektov síce prevládala v päťdesiatych rokoch 20. st. (ich výskumu sa venujú diskusné príspevky v *Jazykovednom zborníku Slovenskej akadémie vied a umení IV* z roku 1950, teoretické poznatky o sociálnych nárečiach neskôr zhrňuje aj L. Dvonč v príspevku s názvom *K otázke*

sociálnych „nárečí“ v časopise *Slovo a slovesnosť* č. 18, 1957), ale už o zopár rokov neskôr sa pristúpilo k tomu, že sa problematikou sociálnych nárečí jazykovedci začali zaoberať aj prakticky (J. Felix sa už v 50. rokoch začal venovať pomenovaniu pašeráckeho a šmelinárskeho prostredia Hornej Oravy a taktiež tzv. argotu vandrovných remeselníkov a obchodníkov. Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov sa problematikou prakticky zaoberalo aj nárečové oddelenie vtedajšieho Jazykovedného ústavu SAV. V spolupráci s viacerými univerzitami sa zbieral materiál pre *Atlas slovenského jazyka*, pričom každá zo zapojených fakúlt plnila inú čiastkovú úlohu. Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského zbierala a následne spracúvala terminológiu zanikajúcich remesiel a študentskému slangu sa venovala Katedra slovenského jazyka Pedagogickej fakulty v Nitre.) Postupne sa formovala aj slovenská sociolingvistika, ktorá sa nezameriava výhradne na skúmanie jazyka ako samostatnej entity, ale v jeho spätosti so spoločenským prostredím, s dôrazom na prienik lingvistických a sociálnych štruktúr. Sústreďuje sa na kauzálne podmienené interakcie medzi jazykom a javmi spoločenského života.

Aktuálny stav poznania jednotlivých sociolektov teda od päťdesiatych rokov zaznamenal značný progres, no jeho problematika s dôrazom výhradne na penitenciárne prostredie nebola v oblasti jazykovedného výskumu frekventovanou témou. Väznica ako uzavretý sociálnokomunikačný priestor s prirodzenou tabuizovanosťou bola najmä v období socializmu z pohľadu humanitných a spoločenských vied neskúmaným fenoménom vrátane väzenského sociolektu. Rozmach záujmu o slang na našom území je možné konštatovať v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch. Sociálnym nárečiam na Slovensku sa v 70. rokoch venuje Pavel Ondrus. Argot detí monograficky spracúva v publikácii *Sociálne nárečia na Slovensku I. Argot slovenských detí* (1977), ktorá mala mať aj svoje pokračovanie venujúce sa reči mládeže, no tento zámer sa už nepodarilo zrealizovať. Ondrus sa zároveň venoval i výskumu argotu slovenských drotárov. V tomto období sa záujem o slang prejavoval aj diskusiami o jeho mieste v umeleckej literatúre.

Na Slovensku sa sociolingvistickému výskumu od deväťdesiatych rokov výraznejšie venuje zoskupenie jazykovedcov (J. Bosák, K. Buzássyová, S. Mislovičová, P. Odaloš, D. Slančová...), výsledkom ktorého sú aj viaceré zborníky, najmä séria ôsmich publikácií s názvom *Sociolinguistica Slovaca*, ktorá sprístupňuje aktuálne vedecké výsledky a zmeny v oblasti sociolingvistiky. Prvá vyšla v roku 1995 pod názvom *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny* a jej zostavovateľom je Slavomír Ondrejovič. Známe sú aj lexicografické spracovanie slangu B. Hochela v podobe *Slovníka slovenského slangu* z roku 1993 (v ňom slang predstavuje ako špirálu, po ktorej slová rozličnou rýchlosťou postupujú do vrstiev spisovného jazyka), neskôr i úvahy J. Bosáka. Ten prináša dynamický pohľad na sociolekty a zdôrazňuje potrebu diferencovať slangizmy a profesionalizmy. Napriek tomu možno povedať, že záujem lingvistov sa koncentruje prevažne na oblasť teritoriálnych nárečí, o čom svedčí aj fakt, že tejto problematike je venovanej pomerne málo odbornej literatúry.

Do výskumu slovenskej väzenskej reči na prelome 20. a 21. storočia svojimi prácami prispel aj Pavol Odaloš (*Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostredí*, 1997). Vyčleňuje 3 typy argotu, čím sa v podstate prikláňa k stratifikácii Stanislava Košeckého, a to

argot detí, argot vandrujúcich remeselníkov a podomových obchodníkov a argot asociálov (Odaloš, 1997, s. 16). Zároveň ho člení v širšom a užšom zmysle, pričom argot v užšom zmysle podľa P. Odaloša používajú skupiny akéhosi „undergroundu,“ spodiny spoločnosti, ktorá je v rozpore so zákonom. Do tejto skupiny začleňuje okrem zlodejov aj pašerákov, narkomanov a iných ľudí pohybujúcich sa na hrane zákona. Väzenskú reč pre svoju potenciálnu tabuovosť P. Odaloš teda vo svojej monografii kvalifikuje ako argot v užšom zmysle. Do druhej skupiny (argot v širšom zmysle) zase zaraďuje každý lexikálny súbor s utajovacím zámerom, vyčleňuje argot podomových obchodníkov a vandrujúcich remeselníkov (už prakticky zaniknutý typ argotu, ktorý v minulosti využívali napr. drotári) a argot detí, ktorý pozostáva zo súboru rozličných kódov a šifier a podľa Odaloša sa usiluje o utajenie informácií (zvyčajne pred dospelými). Pri šifrovaní pritom nevyužíva novovytvorené lexikálne jednotky, najčastejšie dochádza k modifikácii na základe určitého vopred dohodnutého slabičného kódu. Domnievame sa však, že ako prvotný zámer pre vznik takejto utajenej reči deťom nemožno prisudzovať zámernú konšpiračnú funkciu, ide skôr o prirodzenú jazykovú hru, takisto nie je podľa nášho názoru možné úplne sa stotožniť s užšou klasifikáciou argotu ako jazyka určitej spoločenskej spodiny. Argot detí z hľadiska jeho kryptickej funkcie hodnotí aj P. Ondrus (*Sociálne nárečia na Slovensku I, Argot slovenských detí*, 1977), ktorý za jeho základnú funkciu považuje práve úlohu utajovania obsahu rozhovoru medzi deťmi. Zdôrazňuje však aj inú možnosť: „... stratíť svoju prvotnú úlohu a získať inú funkciu. Stáva sa to vtedy, keď argot prestanú skupiny detí používať na konšpiráciu a začnú ho upotrebovať na zábavu, hru“ (Ondrus, 1977, s. 12). V tomto prípade podľa Ondrusa nadobúda vlastnosti slangu s cieľom upozornenia na originalnosť výpovede. Argot slovenských detí hodnotí aj zo štruktúrneho hľadiska, pričom demonštruje jeho závislosť od jazykového prostredia, v ktorom sa realizuje a v ktorom vzniká (napr. v západoslovenskom nárečovom makroaeráli preberá zvukovú, lexikálnu a aj gramatickú stavbu daného nárečia).

Do danej problematiky prispieva okrem iných¹ aj štúdia s názvom *Výrazová a typologická charakteristika väzenského sociolektu* od J. Hladkého, venovaná slangu z prostredia leopoldovskej väznice. V nej okrem iného argumentuje, že reč väzňov v penitenciárnom prostredí je slangom (sekundárnym slangom), nie argotom. Zameriava sa tiež na nízku viazanosť argotu na sociálne prostredie, ale do popredia kladie práve jeho konšpiračnú, utajovaciu funkciu. J. Hladký tieto závery ešte viac rozvinul na pozadí plurilingválnej povahy väzenského slangu v štúdiu *Plurilingvizmus ako jazyková potreba a kulturologický fenomén počas vedeckej konferencie* (Smolenice, 2014). Aj na základe toho definíciu argotu podrobuje revízii v zmysle preceňovania sociálneho statusu jeho používateľov („jazyk deklasovaných vrstiev spoločnosti“) a na druhej strane nedocenenia jeho vnútornej podstaty ako tajného jazyka.

Okrem slovenskej odbornej literatúry je potrebné načrtnúť krátky prehľad českej literatúry, pretože ten sa najbližšie približuje povahe slovenskej sociolingvistiky. Už v roku

¹ O väzenskej reči, Jazykové kontakty a variabilita jazyka v sociálnych nárečiach, Plurilingvizmus ako jazyková potreba a kulturologický fenomén, O slangu (a argote) v slovenských väzniciach, O otázke hraníc slangu a argotu, Úskalia hodnotenia argotu, Väzenský slang či väzenský argot?

1821 vyšla publikácia *Hantýrka čili jazyk zlodejů* od J. Puchmajera. V českom prostredí sa však systematickejšiemu výskumu slangu venovalo viacero publikácií až v tridsiatych rokoch 20. storočia. F. Oberpfalcer v knihe *Jazyk knih černých, jinak smolných* (1935) zachytáva prvé doklady zločineckej reči z tzv. smolných kníh zo 16. storočia. Obsahujú výpovede zločincov a ľudí páchajúcich rozličné prehrešky, spravidla získavané ich spovedaním pri mučení. Rozborom reči ľudí, ktorí sa dostali do konfliktu so zákonom, sa venuje aj Oberpfalcerova štúdia *Argot a slangy* (1934) a mesačník *Hantýrka* s podtitulom *Literárně-vědecká revue pro studium argotu, slangu a řeči lidové vůbec* (Otakar Nováček, 1935 – 1936). V nadväznosti na ne evidujeme výraznejší záujem jazykovedcov o sociolekty až v šesťdesiatych až osemdesiatych rokoch prostredníctvom prác V. Křístka, K. Klimeša, J. Nekvapila a pomerne výrazné práce J. Hubáčka *O českých slanzích* (1979, 1981) a *Malý slovník českých slangů* (1988). V deväťdesiatych rokoch do danej problematiky prispela práca *Několik slangových slovníků* (1993) od J. Suka zahŕňajúca aj slovník kriminálneho slangu, avšak väzenské prostredie je v ňom zahrnuté len okrajovo pre absenciu jazykového materiálu z tohto prostredia. Za najkomplexnejšie môžeme považovať práce autorov J. Hálu a P. Soudkovej *Jak mluví čeští vězni s podtitulom Místo a úloha vězeňského argotu* (2002) a Lucie Radkovej s názvom *Jak se mluví za zdmi českých věznic* (2012). Na základe sporného vymedzovania sociolektov (slang a argot) v súvislosti s výrazmi používanými zo strany väzňov a v zmysle absencie polemických diskusií je podľa L. Radkovej výhodné používať akýsi zastrešujúci termín „väzenská reč“ alebo „reč odsúdených“ (Radková, 2012, s. 19). Tento termín už v roku 2002 prezentoval aj J. Hladký (Hladký, 2002, s. 25). Autorka zároveň na vyššie zmienenú monografiu o reči odsúdených spolu s Janou Rausovou nadväzuje prácou *Mluva uživatelů a výrobců drog*, ktorá sa špecificky orientuje len na určitú skupinu používateľov jazyka drogovej subkultúry.

V súvislosti s klasifikáciou sociolektov musíme spomenúť aj ich komunikačne motivovanú klasifikáciu. D. Slančová (napr. aj v publikácii *Reč pohybu, autority a súdržnosti*, 2014) etablovala v slovenskej jazykovede termín komunikačný register, pričom vyčleňuje makrosociálny komunikačný register ako určité „... konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí preferované v komunikačnej sfére prislúchajúcej sociálnej inštitúcii...“ a mikrosociálny komunikačný register zase ako preferované konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí viažuce sa na „... dynamické aspekty fungovania sociálnej inštitúcie, predstavované sociálnymi rolami, ako aj na také sociálne javy, ako je sociálny status a sociálna vzdialenosť...“ (Slančová, D. – Slančová, T., 2014, s. 33). Slančovej termíny možno aplikovať aj v kontexte výskumu väzenskej reči – v širšom zmysle by sme ju mohli hodnotiť ako penitenciárny komunikačný register, v užšom ako komunikačný register väzňov (implicitne a dialekticky zahrňujúci aj obvinených).

Sociolektickú lexiku a špecifický spôsob komunikácie jednotlivcov, ktorí sa (z akéhokolvek dôvodu) dostali do stretu so zákonom a následne do výkonu trestu, v histórii slovenskej a českej lingvistiky nebolo možné jednoznačne pomenovať – hranica medzi nimi bola nezreteľná a kolísavá azda aj preto, že sa tomuto sociolektu z prirodzených príčin nevenovala pozornosť (väznenstvo ako politicko-spoločenské tabu). Odborná literatúra, ktorá sa sociolektmi zaoberá, nie je teda v tomto smere terminologicky jednoznačná a spor

„o slangu a argote“ bol náplňou opakovane organizovanej *Konferencie o slangu a argote*. Podobne problematickým sa javí aj vzťah medzi slangom a profesionalizmami, a to najmä z dôvodu existencie určitých druhov ľudských činností, ktoré sú pre niektorých jedincov profesiou, zatiaľ čo pre iných záujmovou činnosťou (napr. šport); aj preto sa ukazuje určitá vágnosť v používaných definíciách žargónu.

Odborný záujem o nespisovné vrstvy jazyka má, ako sme načrtli vyššie, v česko-slovenskej a českej i slovenskej lingvistike bohatú tradíciu, avšak uviesť presnú a jednoznačnú definíciu slangu v dôsledku nejednotnosti chápania obsahu a rozsahu tohto pojmu v histórii domácej a zahraničnej sociolingvistiky nie je možné. S daným „fenoménom“ súvisela aj skutočnosť existencie celej rady synonymných termínov: *sociálne nárečie, spoločenské nárečie* a v češtine *pracovní mluva* či *vrstvová mluva*. Problematickosť vymedzenia termínu slang B. Hochel argumentuje aj neželanou hierarchizáciou pojmov, napr. slang ako širší a argotu nadradený pojem, argot ako typ slangu a podobne (Hochel, 1993, s. 13).

V tejto súvislosti sa v Plzni pravidelne uskutočňujú medzinárodné konferencie o slangu a argote (prvá v roku 1977, následne v roku 1980, 1984, 1988, 1995, 1998, 2003, 2008 a v roku 2014), ktoré vo svojich zborníkoch zaznamenávajú posun vo vnímaní oboch pojmov. Už na prvej z konferencií (1977) jazykovedci poukazovali na neaktuálnosť staršej definície argotu F. Oberpfalcera (1934). Ten argot chápe ako tajnú reč spoločenskej spodiny, slang zase ako reč ľudí s určitými spoločnými záujmami (Radková, Rausová, 2015, s. 9). Už tu sa prejavuje určitá stigmatizácia argotu ako reči deklasovanej vrstvy spoločnosti na úkor jeho utajovacej funkcie, ktorá je, podľa nášho názoru, jeho fundamentálnou náplňou. Na ťažkosti pri ohraničení termínov slang a argot poukazuje F. Cuřín (1977) vyslovením názoru, že „*tak ako niet pevných hraníc medzi zemepisnými nárečiami, aj v oblasti sociálnych nárečí možno hovoriť iba o prechodoch z jedného útvaru do druhého*“ (Habovštiak, 1978, s. 113). Zamýšľa sa teda nad tým, či ich možno vyčleniť ako dva samostatné útvary a či sa pohľad na argot zo 70. rokov 20. storočia zhoduje s už dovtedy platnou definíciou.

V roku 1980 dochádza k istému posunu vo vnímaní pojmu argot. Zatiaľ čo pri slangu B. Hochel upozorňuje na pretrvávajúcu nejednotnosť tohto pojmu (slang sa používa s rozmanitými synonymnými výrazmi ako žargón, hantýrka, mestský jazyk, vrstvový jazyk, sociálne nárečie a iné) a problematickosť jeho definovania narastajúcu naprieč rozličnými jazykmi a názormi jazykovedcov, argot definuje jednoznačne ako tajný jazyk, pomocou ktorého komunikácia nemá byť zrozumiteľná nezainteresovaným (Hochel, 1982, s. 11). Zároveň však dodáva, že „*... argot zostáva argotom len dovtedy, kým je tajný*“ (Hochel, 1982, s. 11). Z Hochelovho definovania argotu potom vyplýva, že jeho existenciu a používanie nespája výlučne s okrajovými vrstvami spoločnosti ako F. Oberpfalcer, ale apeluje skôr na jeho kryptickú funkciu vo všeobecnosti. Podľa neho ako akýsi druh argotu môžeme vnímať aj cudzí jazyk, ak je v danom prostredí nezrozumiteľný (napr. pri použití cudzieho jazyka pred deťmi na utajenie informácie). Tu sa teda črtá podstata chápania argotu ako istej komunikačnej stratégie úzkeho okruhu komunikantov.

V tomto zmysle na tretej konferencii (1984) dochádza k naznačovaniu odklonenia sa lingvistov od dovtedajšieho vymedzenia pojmu argot. Na spornosť tradičnej definície

poukázal J. V. Bečka, ktorý nejednoznačnosť vidí najmä v údajne zámernej utajovacej funkcii argotu. V tomto zmysle práve onú zámernosť považuje za problematickú, vyzdvihuje skôr uplatňovanie iného spôsobu hodnotenia argotu: „*Nejde tu tedy o utajování, nýbrž spíš o přehodnocování podle postoje lidí, kteří stojí na okraji společnosti, tedy důvod sociální*“ (Bečka, 1987, s. 6). V hodnotení slangu zase uvádza, že nie všetko, čo je ako slang označené, je skutočným slangom. Tu argumentuje konštitučným prvkom špeciálnosti určitej práce či prostredia (mládežnícky slang podľa Bečku nie je slang, pretože konštitučným prvkom nie je špeciálnosť prostredia ako napr. v študentskom slang, ale len určitý generačný postoj). M. Krčmová, podobne ako J. V. Bečka, vyslovila pochybnosť nad tradičným definovaním argotu: „*Argot chápu v tomto příspěvku v tradičním smyslu jako záměrně utajovanou mluvu sociálních skupin spodiny společnosti přitom však pokládám takové vymezení za problematické: zlodějství a podobné asociální činnosti byly v době vytváření argotů chápány příslušníky společnosti jako druh profese – byť společenským uspořádáním odmítavé – a z tohto hlediska by pak šlo spíše o jistý typ profesního slangu*“ (Bečka, 1987, s. 6). To, že nie je všeobecne zrozumiteľný, argumentuje tým, že ho pripodobňuje k niektorým druhom slangov, ktoré sú zrozumiteľné len pre zainteresovaných príslušníkov danej skupiny (ako príklad uvádza napr. poľovnícky slang). Kryptickú funkciu argotu lingvistka spochybňuje jeho používaním v uzavretej skupine ľudí, ktorí sa o svojej práci rozprávajú podobným spôsobom, ako sa o pracovnej problematike rozprávajú ľudia s rovnakou profesiou.

Štvrtá konferencia o slangu a argote v Plzni (1988) sa sústredila aj na nový fenomén – na špecifickú reč drogovkej subkultúry, ktorá sa do istej miery môže prenášať i do reči väzňov, ktorí takúto činnosť sami vykonávali, ide teda o intersociolektizmy. František Uher v tomto zmysle hovorí o špecifickej podobe argotu, ktorý používa určitá spoločenská vrstva „... *při jednání vymykajícím se obvyklým společenským /někdy i právním/ normám, vyznačuje se záměrnou, nebo nezáměrnou trvalou, nebo dočasnou utajeností a komunikativní ohraničeností...*“ ale zároveň konštatuje, že má znaky tabuovosti, ale aj znaky spoločné so slangom (Uher, 1989, s. 393). Karel Kamiš uvažuje o tzv. argotickom „sociolektu abuzorů“ (abúzus – návykové užívanie niektorých látok) a neskôr preň navrhol termín toxikolekt (Radková, Rausová, 2015, s. 9). Medzi jazykovedcami sa však neujal a na šiestej plzenskej konferencii (1998) Albena Rangelova navrhla tento typ sociolektu pomenúvať systémovjšie ako narkomanská reč (narkomanská mluva) alebo drogová lexika (drogové lexikum). K téme sa opäť po rokoch vrátila Lucie Radková (ktorá sa systematicky venuje i samotnému väzenskému sociolektu) a Jana Rausová. Pojmom slang a argot sa z hľadiska terminologickej rozkolísanosti zámerne vyhýbajú, pričom používajú všeobecné pomenovanie sociolekt alebo mluva užívateľů a výrobců drog a o rok neskôr publikovali i rovnomennú monografiu (*Mluva uživatelů a výrobců drog*, 2015).

Na piatej konferencii (1995) sa príspevok J. Hubáčka venuje práve zdôrazňovaniu aktuálnosti skúmania sociolektov s dôrazom na skúmanie slangu v rozličných komunikačných prostrediach. Prirodzene teda vyplynula diskusia o potrebe vymedzenia hraníc medzi jednotlivými sociolektmi a takisto o potrebe zaznamenávania dovtedy neskúmaných typov slangov. Termínu argot a jeho vymedzeniu sa však podľa L. Radkovej lingvisti vyhli, avšak

J. Suk vymedzil používanie pojmu argot výhradne na prípady zámerného, vedomého utajovania a v ostatných prípadoch odporučil používať pojem slang, vo väzenskom prostredí kriminálny slang (Radková, 2012, s. 13). Za argot totiž pokladal len tzv. svetský argot ľudí, ktorí pracujú na strelniciach, v lunaparkoch atď. Slang zároveň na rozdiel od argotu považoval za reč skupinového charakteru vyznačujúcu sa pomenovaniami istých predmetov a skutočností s prevládajúcou integrujúcou funkciou (Suk, 1993, s. 8). To znamená, že pre jedincov mimo danej skupiny je slangová lexika zväčša neznáma, lebo sa používa len v sociálne kompaktnej skupine ľudí. Z toho vyplýva aj tendencia k vytváraniu vlastnej slovnej zásoby. Dôležité je zdôrazniť, že tá sa realizuje predovšetkým v hovorenej podobe. Tieto Sukove tvrdenia v *Slovenskej reči* (1995) kritizuje P. Odaloš z dôvodu údajného zužovania argotu slovami: „*Je nelogické domnievať sa, že v nápravno-výchovných zariadeniach sa odsúdení správajú vzorne a nemajú čo utajovať. Najmä v 2. a 3. nápravno-výchovnej skupine je skôr opak pravdou*“ (Odaloš, 1995, s. 325). V porovnaní s dnešným chápaním argotu, ktoré sa kreuje na pozadí širších materiálových výskumov, sa však s tvrdením P. Odaloša nemožno úplne stotožniť.

Dôležitosť príspevku J. Turnovcovej-van Leeuwenovej (slovník *Historisches Argot und neuer Gefängnislang in Böhmen. Teil I. Worterbuch*, 1993) a aj M. Davida na piatej konferencii spočíva v ich novom prístupe – prvý raz totiž spomínajú v súvislosti so slangom a argotom väzenské prostredie, teda zdôrazňuje sa jeho tematická náplň na pozadí relatívne uzavretého sociálneho systému, ktorý podľa nášho názoru v sebe zároveň asociuje isté vzťahové usporiadanie – v našom chápaní prostredie, ktorého členmi sú odsúdení a zamestnanci väznice. P. Odaloš na margo tohto príspevku uvádza, že „... považuje za argot starší materiál z prostredia asociálov, kým o lexike tohto typu zo súčasnosti hovorí ako o väzenskom slangu. Nejde teda o presné odlišovanie argotu a slangu na základe funkcie slov v komunikácii, ale zväčša o fungovanie termínov, pôvodne používaných autormi, z ktorých čerpala zostavovateľka citovaného slovníka“ (Odaloš, 1995, s. 324).

Na konci deväťdesiatych rokov (1998) s úsilím podať nové terminologické vymedzenie argotu A. Jaklová navrhla dve možné riešenia. Buď týmto termínom označovať len argoty historického charakteru, ktoré zodpovedajú staršej definícii argotu, inak používať termín slang a diferencovať ho na rozličné podtypy (napr. väzenský slang). Druhou Jaklovej alternatívou je termín argot ponechať aj v spojitosti so súčasnosťou, ale nanovo definovať sociálne skupiny pozostávajúce z používateľov argotu (Radková, 2012, s. 14).

Na ôsmej konferencii (v roku 2008) P. Odaloš opakovane zdôrazňuje potrebu redefinície slangu a argotu. Zvlášť upozorňuje na komunikáciu špecifických pracovných skupín, ktorých aktivita sa týka operovania s financiami (či už sú to samotní finančníci, lobbisti či politici) a ich možné snahy o utajovanie informácií. V tomto zmysle M. Vondráček upozorňuje na nesprávnosť tvrdenia, že utajovanie informácií v komunikácii je spojené len so spoločenskou spodinou a svoje tvrdenia dokladá zisteniami súvisiacimi s korupčnými kauzami 21. storočia (aktérmi sú vplyvní a majetní ľudia). Argot teda nevníma ako typický sociálny dialekt (používatelia argotu teda podľa neho nie sú sociálne kompaktná skupina ľudí), ale ako funkčný subsystém jazyka s kryptickým cieľom. O redefiníciu týchto termínov sa vo svojom príspevku L. Radková neusiluje, ale prezentovanie komunikácie väzňov

v jej psychosociálnych súvislostiach v českom prostredí zastrešuje pomenovaním „väzenská reč“ (čes. väzenská mluva) a svojím príspevkom a zisteniami do istej miery modifikuje dovtedajšie chápanie slangu a argotu.

Špecifikovať rozdiel medzi slangom a argotom vo všeobecnosti, ako to vyplýva z vyššie uvedených štúdií, nebolo jednoduché. Jednotliví lingvisti už od začiatku konania plzenských konferencií považovali ich dovtedajšie terminologické vymedzenie za sporné a pokúšali sa ho aktualizovať. Výsledkom tejto snahy je síce pôvodná nejednotnosť v ich názoroch, tá však časom prechádza k čiastočným spoločným prienikom. Účastníci konferencií sa zhodujú jednak v tom, že používanie argotu nezužujú len na oblasť používania zo strany spoločenskej spodiny – jeho príslušnosť k určitej sociálnej vrstve (osobitne subkultúre) teda už nie je rozhodujúca. Druhým spoločným prienikom je aj spochybňovanie kryptickej funkcie tohto druhu sociolektu. Napriek tomu sa aj v súčasnosti stretávame s problematickým vymedzením týchto pojmov, napr. v monografii od Josefa Smolíka (*Subkultury mládeže*, 2010). Medzi znaky subkultúry vo všeobecnosti totiž zaraďuje aj argot a definuje ho ako špeciálnu slovnú zásobu tejto skupiny, čo by predpokladalo záujem jednotlivých členov subkultúry o utajovanie zmyslu komunikácie (Smolík, 2010, s. 36). Aj samotná problematickosť zaradenia lexikálnych prostriedkov väzenskej reči bola teda aktuálna naprieč všetkými konferenciami. V minulosti boli generalizované najmä za prostriedky argotu, no nemožno jednoznačne potvrdiť ich utajovací zámer, ako to urobil napr. P. Odaloš vo svojej monografii (*Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostredí*, 1997). Staršie výskumy by sme však mohli hodnotiť ako prvotné sondy, pretože nebrali do úvahy bohatosť lexikálneho inventára väzenskej reči a nebrali do úvahy jej uplatnenie v širšej komunikačnej interakcii vo väzenskom prostredí (komunikácia odsúdených, komunikácia príslušníkov, vzájomná komunikácia oboch skupín).

Väznica predstavuje relatívne malý a uzavretý priestor a zároveň sociálne a komunikačné prostredie, v čom vidíme príčinu toho, že prvky väzenského sociolektu hodnotí vonkajšia, nezainteresovaná spoločnosť ako nezrozumiteľné. Znalosť komunikačného kódu sa týka len príslušníkov tejto špecifickej society, väzňov (ale aj príslušníkov ZVJS), možno teda hovoriť o fakultatívnom slang. Obligatórny typ slangu a slangizmov J. Hladký definuje ako slang, ktorý „*nepôsobuje jazykovokomunikačnú entropiu, a niet teda problémov s vecnoobsahovou (významovou) charakteristikou takýchto slangizmov ani s ich štýlovou (funkčnou) či sociolingvistickou charakteristikou a zatriedením*“ (Hladký, 2014, s. 460). Problematickou sa preto v tomto smere javí väzenská reč ako druh fakultatívneho (sekundárneho) slangu.

Táto problematickosť súvisí taktiež s vnímaním príznakových (tabuových) lexém, toto vnímanie je rozdielne (zatiaľ čo väzni určité slovo hodnotia ako príznakové, ľudia mimo tejto dočasnej skupiny ho môžu vnímať ako bezpríznakové a naopak; napríklad slová *degeš* či *kanibal*, ktoré väzni vnímajú ako vysoko príznakové). Komunikačný potenciál väzenského slangu je teda vzhľadom na charakter prostredia výrazne nižší ako pri obligatórnom slang. Pochopiteľne, aj z tohto dôvodu môže dochádzať k prisudzovaniu účelového zatajovania informácií, kryptickej funkcie, zo strany vonkajšej spoločnosti. Väzenská reč teda môže pôsobiť dojmom tabuovosti. Preceňovanie jeho nezrozumiteľnosti pre

neväzenské prostredie bez prihliadania na jeho vnútornú podstatu podľa J. Hladkého posunulo v tradícii jazykovedných výskumov chápanie väzenského slangu do roviny argotu (Hladký, 2014, s. 460).

Tradičné vymedzenie argotu ako umelo utvorenej reči či systému kódov s účelom zatajovania skutočností pred nezainteresovanými osobami (konšpiračná/kryptická funkcia) s charakteristickou krátkodobosťou a skôr ojedinelým používaním zo strany akejsi okrajovej skupiny spoločnosti, „undergroundu“ society, za sporné považuje Jaroslav Suk. Ten vo svojej monografii spochybňuje prevládajúcu kryptickú funkciu argotu a zákonité prisudzovanie k nižšej sociálnej vrstve (Suk, 1993, s. 21).

Z vyššie uvedeného teda vyplýva zamieňanie väzenského slangu a argotu. Hodnotenie komunikačného registra väzňov ako argotického musí jednoznačne vychádzať z primárnej a dominantnej potreby utajenia informácie. Argot v tomto prípade charakterizuje určitý špecifický kód komunikačného aktu, ktorý môže dešifrovať len člen istého uzavretého spoločenstva s konvencionalizovanými pravidlami používania tohto kódu či sústavy kódov. Na mieste je preto otázka, ktoré zo slov používaných odsúdenými možno pokladať za konšpiračné a ktoré, naopak, neslúžia na utajovanie, ale majú čisto pragmatickú funkciu, teda vznikajú s cieľom pomenovať javy ich bežného života, prípadne funkciu ekonomizovať a ozvláštniť prejav. Naším cieľom je pokúsiť sa zistiť prítomnosť takýchto prostriedkov v inventári väzenskej reči a overiť tvrdenie o absencii dominujúceho zámeru o utajovanie informácie, ako ho prezentujú L. Radková a J. Hladký, ktorí jej pripisujú najmä pragmatickú a identifikačnú funkciu a exkluzivitu výrazu, čím dochádza v jeho vnímaní k posunu z roviny kryptickej (utajovacej) do roviny identifikačnej, teda nemožno hovoriť o argote, ale o slangu. Pochopiteľne, pripustiť musíme aj existenciu argotu v penitenciárnom prostredí. Jeho prirodzeným existenčným priestorom môžu byť dyády (takými sú napríklad tzv. kolchozy), teda malé, obmedzené záujmové skupinky väzňov – kolchozníkov, ktorí uzavreli dohodu o určitej vzájomnej pomoci (Hladký, 2014, s. 461). Predpokladáme pritom, že takýmito skupinami používané argotizmy nie sú všeobecne známe celému spoločenstvu väzenia, už vôbec nie členom ZVJS (Zboru väzenskej a justičnej stráže) ani ostatným spoluväzňom. V takomto prípade by argot skutočne mohol plniť svoju funkciu. Jeho komunikačný potenciál by bol zúžený a vymedzený istým počtom jednotlivcov a v rámci ich komunikácie by mohol plniť účelovú kryptickú funkciu. Z hľadiska denotátov takýchto argotizmov by mohlo ísť o väzenské reálie, činnosti či situácie, ktorých prezradenie by pre členov danej skupiny znamenalo určitú sankciu či ujmu (napr. pomenovania drog, zbraní, ďalších nepovolených predmetov či činností a javov). Ak by však denotát, ktorý slovo označuje, dokázali identifikovať viaceré sociálne zoskupenia (napríklad aj príslušníci ZVJS), takéto pomenovania by stratili svoju argotickú funkciu, aj keď pôvodne mohla byť dominantnou práve konšpiračná funkcia.

Nízky komunikačný potenciál má výrazný vplyv aj na dynamizujúce tendencie v triede argotu, čo súvisí so sociolektickými lexikálnymi prostriedkami a ich dočasnosťou. Pri dlhodobej koexistencii slangu a argotu totiž môžeme predpokladať vytvorenie prieniku medzi oboma súbormi, a to prostredníctvom postupného odtajnenia argotických slov napríklad v situácii, keď začnú ich významu rozumieť penitenciárni pracovníci, teda členovia

ZVJS, prípadne iné skupiny väzňov. Tento jav môžeme označiť za deargotizáciu, odtajnenie. Takéto slovo sa môže preklasifikovať na slangizmus, čiže nové slangové slová môžu vznikať aj z komunikačne „znefunkčnených“ argotizmov. Čiastočná dynamika je zreteľná aj pri slangových slovách, ktoré v závislosti od ich jazykového charakteru a pôvodu postupom času strácajú expresívne odtienky. Pri niektorých výrazoch prítomná expresivita teda funguje len dovtedy, dokiaľ sa slovo nestane stabilnou súčasťou slangu, následne je pre členov danej skupiny predtým vnímaná expresivita v komunikácii stieraná, stáva sa bezpríznakovou, pričom ako expresívnu ju, samozrejme, pociťujú jednotlivci mimo tohto spoločenstva – vo väzenskom prostredí dominuje pragmatická funkcia slangizmu. Ďalším dôvodom odtajnenia pôvodne argotických slov pred nezasvätenými účastníkmi komunikácie by mohla byť napríklad aj medializácia týchto pomenovaní, predovšetkým v literárnom a filmovom umení z kriminálneho prostredia. Pri deargotizácii (v jej mnohých formách) by sme teda mohli interpretovať klesajúcu tendenciu kryptickej funkcie, naopak, vzrastá a do popredia sa dostáva funkcia komunikatívna a identifikačná, teda zdôrazňujúca príslušnosť k danej skupine.

Väznice ako bohato štruktúrované a hierarchizované špecifické sociálne systémy majú pritom výrazný vplyv aj na samotný jazykový inventár odsúdených. V procese resocializácie a osvojovania si určitého režimu a nových pravidiel správania sa teda odsúdení musia adaptovať a stať sa členmi tejto (väčšinou dočasnej) väzenskej society. Prirodzene, pre efektívnu adaptáciu prípadne interakciu s ostatnými spoluväzňami je v procese tzv. prizonizácie potrebné nadobudnúť i špecifický jazykový kód. To odsúdenému umožňuje identifikáciu so skupinou a prijatie jedinca väzenskou subkultúrou s pridelením určitého statusu a roly (identifikačná funkcia).

Ako sme však už uviedli, slangový inventár väzenskej reči má aj pragmatické ciele – pomenovať okolité reálie a činnosti, ktoré sa v bežnom živote (v netrestanej spoločnosti, „vonku“) nevyskytujú. Súvisia s výkonom trestu alebo väzby, napr. *kolchoz* ako dohoda väzňov o vzájomnej pomoci (v zmysle materiálnej pomoci). Okrem predmetov a činností sú v tomto slangu vo všeobecnosti vysoko frekventované pomenovania osôb vo výkone trestu, niektoré usporadúvané v synonymických radoch, iné v zmysle hyperonymicko-hyponymického vzťahu. Tie sa týkajú jednak príslušníkov ZVJS (antagonistická skupina, napr. *kukučkár*, *otvorzatvor* či *bachar*), ale aj samotných väzňov. Pomenovania osôb pritom môžu byť motivované spáchaným trestným činom (napr. *elpéčkar* – odsúdený za lúpežné prepadnutie, *mordár* – odsúdený za vraždu). Mnohé slúžia ako prostriedky ekonomizácie prejavu, napr. *ponorka* – eskortný autobus, ktorý svojím tvarom pripomína ponorku, *medved'* – bezpečnostné putá súčasne na ruky aj nohy (Hladký, 2014, s. 461).

Vznik niektorých sociolektizmov môže byť motivovaný i snahou o istú exkluzívnosť výrazu, ozvláštnenie prejavu, prípadne sú výsledkom vyjadrenia exkluzívnosti pomenovanej reálie a môžu byť aj výsledkom jazykovej hry. Takéto slangizmy v reči väzenskej komunity často vznikajú z iniciálových skratiek, napr. *elpaso* (lúpežné prepadnutie; z iniciálovej skratky LP), ale aj inými slovotvornými postupmi (Hladký, 2014, s. 462). Lexika väzenského prostredia, prirodzene, odráža i konkrétnu realitu v nich. Keďže všetky ústavy na výkon trestu odňatia slobody sú striktné rozdelené podľa pohlavia odsúdených na

mužské a ženské, z tohto dôvodu je v penitenciárnom prostredí možné zaznamenať zvýšenú mieru homosexuálne sa správajúcich odsúdených. Osobitú skupinu slov tu teda vytvára i tabuová téma vzťahujúca sa na sexuálny život vo výkone trestu a súvisiace témy. To sa odráža aj v samotnej lexike sociolektu, napr. slovo *bukvica* (*buk, bučina...*) či *ritier* sa používa na všeobecné označenie väzňa s homosexuálnym správaním (Hladký, 2014, s. 462). Do tohto okruhu pritom okrem označení osôb a vykonávateľov *deja patria*, pochopteľne, aj pomenovania jednotlivých sexuálnych praktík. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj zaujímavý fenomén prechýľovania krstných mien väzňov s homosexuálnym správaním (Hladký, 2014, s. 462). Odsúdení tento spôsob pomenúvania využívajú v komunikácii nielen pri krstných menách (napr. spoluodsúdeného Michala by nazvali Michaela), ale aj v rovine apelatív, kde dochádza k zámene maskulín za feminína.

Jedným z typických prvkov väzenského sociolektu je aj jeho heterogénnosť, a to nielen v zmysle kontaktov s inými jazykmi, ale aj výraznými presahmi z iných druhov slangov, čo v konečnom dôsledku vedie k zvýšeniu jeho komunikačného potenciálu. Tento prienik sa dotýka najmä slangov, ktorých nositeľmi boli samotní odsúdení v minulosti. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť najmä kriminálny slang, ktorého väzby na väzenský slang možno identifikovať (kriminálny život sa vo výkone trestu často sprítomňuje), taktiež možno predpokladať importovanie časti lexikálnych prostriedkov do reči odsúdených aj z vojenského slangu. Práve pri kriminálnom slangu je možné predpokladať pôvodnú argotickú funkciu, ktorá však odtajnením obsahu slova zanikla, napr. *vyfotiť* – obhliadnuť si objekt pred vlámaním (Hladký, 2014, s. 462). Rovnako ako pri kriminálnom slangu aj pri vojenskom je možné predpokladať predošlý kontakt odsúdených mužov s vojenským prostredím, napr. *sčiták* (alebo aj *ščiták*) – uzávierka stavu vojakov/odsúdených alebo *stojka* (Hubáček, 1981, s. 99) ako súčasť vojenského slangu v zmysle *stráže* či *hliadky* v slovníku väzenského slangu z roku 2012 v zhodujúcom sa význame zaznamenáva aj L. Radková (Radková, 2012, s. 101). Výrazné ovplyvnenie väzenského slangu vojenským slangom bolo do istej miery v niektorých vecnoobsahových okruhoch zapríčinené aj prebudovaním priestorov pôvodne slúžiacich ako vojenské objekty na väznice, zároveň faktom, že väzenskí dozorcovia bývali často aktívni či vyslúžilí vojaci. Presahy medzi väzenským a vojenským slangom sa posilnili stanovením povinnej základnej vojenskej služby v druhej polovici 20. storočia, čiže odsúdení, ktorí absolvovali režimovo príbuznú základnú vojenskú službu, obohatili väzenský slang o prvky vojenského slangu.

Ak hovoríme o heterogénnosti väzenského sociolektu z hľadiska jeho historicky i spoločensky podmienených jazykových kontaktov, máme na mysli najmä češtinu, maďarčinu, nemčinu a vo významnej miere i rómčinu, v súčasnosti možno badať aj presah z anglického jazyka, napr. v slove *teoš* z angl. *tea* – čaj alebo *kaprfíld* (z angl. *Coperfield*), čo označuje väzňa, ktorý sa pokúsil utiecť, ale aj v reči drogovovo závislých, porov. napr. slangové slová *ejč* (výslovnosť anglického písmena H), ktoré označuje heroín, alebo *acid* (z angl. slova *acid* – kyselina), čo označuje LSD (porov. Radková, Rausová, 2015, s. 75). Fenomén multilingvizmu alebo plurilingvizmu (ako ho nazýva J. Hladký, *Plurilingvizmus ako jazyková potreba a kulturologický fenomén*, 2014) sa prirodzene vyskytuje aj v sociálnych nárečiach s viacjazyčným a viackultúrnym spektrom svojich nositeľov, čo je

charakteristické pre spomínané väzenské prostredie. Táto jazyková variabilita je zapríčinená jednak koexistenciou, a tým činom aj vzájomným ovplyvňovaním viacerých jazykov a kultúr v tom istom uzavretom priestore v dlhšom časovom horizonte. Multilingvizmus v slovenskej väzenskej subkultúre bol prítomný od počiatku väzenstva a aj po roku 1945, keď sa do prostredia slovenských väzenských zariadení dostáva mnoho Čechov a naopak: „*Demografická štruktúra väzňov sa výrazne menila v 50. rokoch 20. st. – najmä z hľadiska príslušnosti väznených osôb k národnému jazyku. Navyše, radikálne sa zväčšil aj počet osôb vo výkone trestu vo všetkých väzenských zariadeniach na Slovensku i v Česku. Väznice sa tak stali pomerne uzavretými jazykovo-sociálnymi systémami, kde sa do aktívneho kontaktu dostávali nielen slovenčina, čeština a v starších obdobiach aj nemčina a maďarčina, ale aj ďalšie jazyky, osobitne rómčina*“ (Hladký, 2014, s. 463). Osobitné postavenie rómčiny vyplýva z možnej snahy o zexkluzívnenie väzenského jazyka pri preberaní takýchto slov, motiváciou však mohlo byť aj úsilie o utajenie zmyslu výpovedí v komunikácii; takýmto pomenovaním s primárne argotickou funkciou mohlo byť slovo *arak* s apelovou funkciou, ktoré možno preložiť ako *pozor*, z rómčiny pochádza aj sociolektické pomenovanie heroínu – *kálo*, z rómskeho *kalo*, teda čierny (Radková, Rausová, 2015, s. 68). Začlenenie pôvodom rómskych slov do komunikačného registra väzňov sa realizuje viacerými spôsobmi: môžu sa používať v základných tvaroch v rozličných slovenských mikrotextoch (napr. *kár* – *penis*), ďalej v rámci slovenského mikrotextu, ale s apelovou funkciou (napr. spomínané *Arak!* – *Pozor!*) či vo forme kontaminovaných tvarov, keď sa rómske lexémy „kontaminujú“ slovotvornými prostriedkami slovenčiny, napr. z róm. *chindo* – *záchod* vznikne slovo *chind'ovat'* – vykonávať veľkú potrebu (Hladký, 2014, s. 89). J. Hladký však upozorňuje aj na také prvky väzenského sociolektu, ktoré nevykazujú príznak prostredia, z ktorého pochádzajú a bolo by možné ich používať v akomkoľvek inom prostredí bez toho, aby stratili na svojej zrozumiteľnosti, no špecifickosť a uzavretosť väzenského prostredia neumožňuje ich presah do iných typov slangu, napr. *nafta* či *ropa* ako silný čaj/káva.

Z jazykového hľadiska je zaujímavé sledovať aj spôsoby, akými sa prostriedky komunikačného registra väzňov utvárajú. Väzenský slang rovnako ako aj iné druhy slangov sa pritom obohacujú rovnakými onomaziologickými postupmi, či už transformačnými alebo transpozičnými. Jedným z najfrekvencovanejších postupov využívaných v tomto prostredí je a) odvodzovanie (derivácia). Využíva sa na označovanie osôb či dejov využitím príslušných prexifov či sufixov. Derivácia je pritom príznačná predovšetkým pre substantíva. Takýmto spôsobom vzniklo napr. označenie pre ponorný varič pomocou sufixu *-ák* (*ponorák*). V uvedenom prípade ide o kombináciu dvoch onomaziologických postupov, už vyššie spomenutého odvodzovania a skracovania (konkrétne univerbizácie), b) skracovanie je pritom určitým úsilím o kratší, dynamickejší a zvukovo zjednodušený výraz (napr. *matroš* pre pomenovanie medzi väzňami „obchodovateľného“ materiálu – kávy, čaju či tabaku). Takýmto spôsobom boli utvorené aj pomenovania súvisiace s výrobou určitého druhu narkotík, napr. pri výrobe pervitínu používaný Nurofen Stopgrip môžu výrobcovia drog nazvať *enka*, Modafen *emka*, teda podľa iniciálok jednotlivých liečiv (Radková, Rausová, 2015, s. 69). V súvislosti so skracovaním je potrebné spomenúť aj tvorenie výrazov

z iniciálových skratiek, napr. z inicálovej skratky *LP* (lúpežné prepadnutie) vzniká *elpéčko* či *elpaso*.

Pre reč väzňov je typická aj tendencia o zexkluzívnenie výrazu a c) jazykovú hru. Jazykovou hrou, resp. formálnou obmenou vzniklo napr. pomenovanie *klepetá* (Hladký, 2014, s. 463). To označuje analgetiká či iné lieky s podobným účinkom – *klepky* od slova *klepať* – teda užívať analgetiká za účelom dosiahnutia euforického stavu. Značné množstvo slangových výrazov penitenciárneho prostredia sa však tvorí aj prenášaním významu slova, resp. rozšírením sémantickej štruktúry. K takýmto sémantickým posunom dochádza d) metaforizáciou alebo e) metonymizáciou. Pri metaforizácii používame bežné názvy pre označenie nového špecifického významu, pričom tieto spája určitá vonkajšia podobnosť (či už tvarom, veľkosťou, vyplývajúca z podobnej činnosti, skupenstva atď.), čím sa zvyrazňuje typický znak pomenúvanej realie, napr. *ponorka* – eskortný väzenský autobus, ktorý tvarom pripomína ponorku, pervitín sa zase vzhľadom na jeho podobu a skupenstvo s bielym kryštalickým práškom v reči užívateľov drog nazýva ako *biele* či *párno* (z róm. *parno* – biely) a extáza ako *lentilka*, pretože sa podáva vo forme tablety pripomínajúcej lentilku (Radková, Rausová, 2015, s. 67). Pri metaforizácii však okrem významového posunu môže dôjsť aj k posunu expresívnosti, napr. *biela huba* – ten, kto je nerómskej národnosti, no naopak *čierna mrčka/čierna huba* – ten, kto je rómskej národnosti (Radková, 2012, s. 63). Naopak, metonymické prenášanie významu slova vzniká na základe podobnosti či súvislosti vnútornej, ktorá sa tak stáva onomaziologickým príznakom. V neposlednom rade sa pri tvorení väzenského sociolektu uplatňuje aj f) preberanie slov z iných jazykov (najčastejšie z nemčiny, rómčiny, maďarčiny, češtiny). Produktívnosť tohto postupu pri tvorení slangizmov pritom J. Hubáček zdôvodňuje jednak nedostatočnou alebo úplne chýbajúcou domácou terminológiou, snahou o zachovanie špecifických pojmov z určitého prostredia či krajiny, snahou o expresívnosť výrazu alebo o zjednodušenie a skrátenie v prípade dlhého slovného spojenia v domácom jazyku (Hubáček, 1981, s. 171). Pri vzniku jednotlivých pomenovaní sa teda vyššie uvedené onomaziologické postupy prekrývajú a využívajú v rozličných slangových prostrediach, rovnaké pomenovanie teda môže označovať iný denotát vo väzenskom slangu a iný v mládežníckom slangu. Tento jav J. Hladký označuje ako nežiaducu intersociolektickú polysémiu, napr. slovo *kupko* – v mládežníckom slangu znamená *kúpalisko*, vo väzenskom slangu *čas vyhradený na osobnú hygienu* (Hladký, 2014, s. 464).

Ukazuje sa teda, že komunikačný potenciál väzenského slangu je veľmi vysoký vo svojom vlastnom komunikačnom prostredí, no vo vonkajšom prostredí mimo tohto spoločenstva (rovnako ako aj v prípade argotu) je táto potencia naopak veľmi nízka. Na základe toho možno považovať zaradenie väzenského sociolektu za prostriedok argotu ako neadekvátne.

Literatúra

1. BEČKA, J. V.: Slang a diferenciace v běžně mluvené řeči. In: *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24. – 27. ledna 1984*. Plzeň : Pedagogická fakulta – Katedra filologie v Plzni, 1987. s. 4–11.

2. HABOVŠTIAK, A.: Konferencia o slangu. In: *Slovenská reč*, roč. 43, 1978, č. 2, s. 113.
3. HLADKÝ, J.: O väzenskej reči. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis : Séria A. Philologica*. Zv. 6. Ed. J. Pavlovič. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2002, s. 25–33.
4. HLADKÝ, J.: Plurilingvizmus ako jazyková potreba a kulturologický fenomén. In: *Pluralistic approaches to languages and cultures in education*. Trnava : TYPI Universitatis Tyrnaviensis, 2014. s. 85–92. ISBN 978-80-8082-852-3.
5. HLADKÝ, J.: Výrazová a typologická charakteristika väzenského sociolektu. In: *Minority v subsysteme kultúry*. Nitra : Kulturologická spoločnosť v spolupráci s Katedrou kulturológie FF UKF, 2014. s. 459–465. ISBN 978-80-558-0516-0.
6. HOCHTEL, B.: Čo je slang. Slang a iné nespisovné vrstvy jazyka. In: *Sborník přednášek z II. konference o slangu a argotu v Plzni 23. – 26. září 1980*. Plzeň : Pedagogická fakulta – Katedra filológie v Plzni, 1982. s. 9–27.
7. HOCHTEL, B.: *Slovník slovenského slangu*. Bratislava : Hevi, 1993. 186 s. ISBN 80-85518-05-8.
8. HUBÁČEK, J.: *O českých slanzích*. Ostrava : Profil, 1981. 214 s.
9. KRČMOVÁ, M.: Argot jako prostředek umělecké stylizace. In: *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu v Plzni 24. – 27. ledna 1984*. Plzeň : Pedagogická fakulta – Katedra filológie v Plzni, 1987. s. 106–117.
10. ODALOŠ, P.: Piata konferencia o slangu a argote. In: *Slovenská reč*, roč. 60, 1995, č. 5–6, s. 323.
11. ODALOŠ, P.: *Sociolekty v basketbalovom a penitencárnom prostredí*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1997. 91 s. ISBN 80-8055-031-X.
12. ONDRUS, P.: *Sociálne nárečia na Slovensku I*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977. 243 s.
13. RADKOVÁ, L. – RAUSOVÁ, J.: *Mluva uživatelů a výrobců drog*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2015. 108 s. ISBN 978-80-7464-707-9.
14. RADKOVÁ, L.: *Jak se mluví za zdmi českých věznic*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostrave, 2012. 165 s. ISBN 978-80-7464-109-1.
15. SLANČOVÁ, D. – SLANČOVÁ, T.: Reč pohybu, autority a súdržnosti. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2014. 282 s. ISBN 978-80-555-1115-3.
16. SMOLÍK, J.: *Subkultury mládeže*. Praha : Grada publishing a.s., 2010. 288 s. ISBN 978-80-247-2907-7.
17. SUK, J.: *Několik slangových slovníků*. Praha : Inverze, 1993. 138 s. ISBN 80-900632-9-2.
18. UHER, F.: Nová modifikace argotu. In: *Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9. – 12. února 1988 (1)*. Plzeň : Pedagogická fakulta – Katedra filológie v Plzni, 1989. s. 393–406.

Kontakt

Mgr. Lenka Haluzová

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Priemyselná 4, 918 43 Trnava
lenka.haluzova@tvu.sk

O pôvode a variantoch rečňovanky To je krátké, to je dühé

On Origin and Variants of a Rhyme “To je krátké, to je dühé” (That’s short, that’s long)

Kristína Pavlovičová

Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

Abstract: This paper discusses and compares the variants of a rhyme *To je krátké, to je dühé* (That’s short, that’s long) in Slovak – in literary language as well as in West Slovak dialect. It also mentions its variants in other languages (Polish, Belarusian, German, French) and discusses its meaning and origin.

Keywords: Mother Goose rhyme, nursery rhyme, (Great-Moravian) origin, Cyril and Methodius, wedding rhyme.

V tomto príspevku sa zaoberáme variantmi riekanky *To je krátke, to je dlhé* v slovenčine, a to v spisovnom jazyku, ako aj v západoslovenskom dialekte z oblasti Záhoria, pričom sa porovnávajú. Rovnako sa v ňom spomínajú varianty riekanky v iných jazykoch (poľštine, bieloruštine, nemčine či francúzštine) a rozoberá sa jej pôvod a zmysel.

Riekanku *To je krátke, to je dlhé* uverejnil etnograf Josef L. Holuby r. 1905 v článku *Maličkosti ze Slovenska* v časopise *Český lid*. Inšpirovali ho kresby v staršom čísle časopisu. Pri pomenuli mu spomínanú rečňovanku, ktorú si zapísal r. 1857. Uvádza ju takto:

„Prehliadajúc, jako to často robievam, predošlé ročníky milého ‚Českého Lidu‘, padly mi do očí v VII. ročníku na str. 248. primitívne ľudové kresby, jaké u nás muzikanti kreslievajú kriedou na stôl, a potom pri sprievode hudby, spievavo vykladajú. Jednu podobnú kresbu mám zaznačenú ešte z roku 1857., ktorú som od jedného bzinského mlynárskeho syna (v nitrianskej stolici) zachytil, a hneď na mieste si ju odkreslil“ (s. 463).

Žiaľ, Josef Holuby bzinský rad obrázkov v časopise *Český lid* neuverejnil, ale text rečňovanky reprodukoval takto:

„To je krátke, to je dlhé, to stolica rezací; to je basa, to sú husľe, to podsedák slepačí; to sú honné (hodné, veľké) vidly hnojné, to je honné kolo vonné (vodné), hrabl'e, tlk; to je tenké, to je tusté; to je riedke, to je husté; to je krivé, to je rovné“ (s. 463).

Holuby konštatuje, že text je neúplný, a to na základe chýbajúceho rýmu: „Podsedák slepačí“ sa v speve opakuje, jako aj ,hrabl'e, tlk,‘ že sa ale táto seria nekončí rýmom, leda až so slovami ,kolo vonné‘: je isté, že tu ešte čosi chýba“ (s. 463 – 464). J. Holuby teda argumentuje na základe elementárneho poznatku, že riekanka je „jednoduchý rytmický slovesný útvar, obyčajne rýmovaný“ (porov. *Synonymický slovník slovenčiny*, 2000, heslo *riekanka*, s. 598). V tejto riekanke sa nachádza asonancia *rezací – slepačí*, rým *honné – vonné a tusté – husté*. Rovnako platí, že táto riekanka je „veršovaný slovesný útvar s výrazným rytmom, umelecky i obsahove nenáročný“ (porov. *Slovník slovenského jazyka*, heslo *rečňovanka*, s. 711). Vzniká ale otázka, ako rozumieť jej obsahu. Aj z príspevku J. Holubyho je evidentné, že ide o maľovanú riekanku, hoci zaznamenal iba text bez príslušného obrázka. Maľované riekanky sú riekanky používané ako pomôcka na jednoduchšie nakreslenie obrázka, príkladom je riekanka „Päťka, šestka, sedmička, / hotová je hlavička. / Bodka, čiarka, otáznik, / hotový je trpaslík.“ To, že J. Holuby nezaznamenal obrázok či obrázky k riekanke, znejasňuje chápanie jej obsahu (významu). S riekankami s primárnou zábavnou (či činnostnou alebo pohybovou) funkciou, ako napr. rýmovačka, skákanka či vyvolávanka, má táto riekanka spoločnú činnostnú funkciu – je pomôckou na nakreslenie obrázka. No zároveň má spoločné znaky aj s riekankami s primárnou pragmatickou funkciou, ako je vyčítanka, vysmievanica, prekáranka alebo prekrúcanica, ak by jej zmyslom bolo napríklad zapamätanie si istého písma. Funkcia textu je integrálne spojená s jeho interpretáciou. Jednotlivé názory, ako interpretovať túto riekanku, sa preberajú ďalej v tejto štúdiu.

Josef L. Holuby uverejnil aj druhý variant tejto riekanky, ktorý „je úplnejší, ale aj ten neni celý“ (s. 464). Namaľoval mu ho Adam Ochodnický, ktorého charakterizuje ako „veselého a vtipného basistu v bosáckych kopaničiach.“ Ochodnický pod obrázky dopísal aj text. Sám sa ho vraj naučil od „ktoréhosi hudca zo susednej Brezovej na Morave.“ Znie takto:

„To je tenké, to je tusté; to je riedke, to je husté; to je basa, to sú husľe, to podsedák slepačí, to stolica rezací; to sú háky, to sú vtáky, to sú ženské naťahy; to je krivé, to je rovné, to je honné kolo vonné; to sú villy, to je hnŭj; to je celá, to je pŭl; to sú káry, to sú máry, to sú ženské prevíjavy“ (s. 464).

Holuby vysvetľuje výrazy „ženské naťahy“ a „ženské prevíjavy.“ O *naťahoch* alebo *naťahákoch* uvádza, že nikdy nepočul „tak menovať,“ ale že je to „babka“ čiže háčik na zapínanie napríklad rukávov na košeli haklíkom teda kovovým očkom, do ktorého sa zapína háčik (s. 464). Rovnako mu je neznámy výraz *prevíjavy*, ale uvádza, že „také kosočtverce často sa tu vyšívajú na ,prolánky' a ,obojky““ (porov. s. 464).

Pri porovnaní oboch variantov uvedených J. Holubym zaujme, že druhý variant má iný začiatok ako všetky ostatné zachované varianty tejto rečňovanky. Až po „stolicu rezací“ ide o rovnaké obrazy, ktoré sa nachádzali aj v prvom variante, ibaže v zmenenom poradí. Nové sú tu motívy: háky, vtáky, naťahy, potom nasledujú motívy rovnaké ako v prvom

variante, ale v zmenenom poradí *krivé, rovné – honné kolo vonné*. Bezprostredná blízkosť týchto obrazov v tomto variante oproti prvému variantu zvýrazňuje zvukovú podobnosť (asonanciu) výrazov *rovné – vonné*. Nasleduje motív vidiel, ktorý je v tomto variante doplnený o motív hnoja. Zvyšok textu tvoria nové motívy, ktoré v prvom variante absentujú: *celá, púl – káry, máry – prevíjavy*. V tomto druhom variante blízkosť motívov v časovej následnosti pri počúvaní a v priestorovej postupnosti pri čítaní riekanky vyzdvihuje (kalam-búrnu) zvukovú hru vo výrazovej dvojici *husté – husle*. No ani k tomuto variantu autor článku nepripojil kresbu, a tak význam textu zostáva zahalený tajomstvom.

Po J. Holubym sa textu rečňovanky r. 1913 venoval etnograf a profesor komparatistiky a dejín slovanských literatúr Jiří Horák v príspevku *Drobné příspěvky národopisné. I. Jak se šíří písně*, publikovanom v *Národopisnom věstníku Československom VIII*. Odkazuje na F. V. Sasinka: „F. V. Sasinek poznamenal ve svém díle ‚Dejiny dráevnych národov na území terajšieho Uhorska‘ (1878 na str. 244,5), že prý dosud si hrají slovenské dítky ‚na učitel’a,‘ že zpívají a při tom kreslí. Podává tento text: **To je krátké, to je dlhé; to je tenké, to je tlsté; to políca zubatá; to je koza rohatá** atd.“ (s. 108). Horák uvádza aj Sasinkov názor o význame rečňovanky, ktorý však zásadne odmieta: „Sasinek ovšem myslel, že tyto veršiky popisují tvar písmen hlaholské azbuky — jedna z oněch fantastických kombinací, jichž je v jeho díle tolik“ (s. 108). Veľký prínos Horákovho príspevku spočíva v jeho komparatistickom aspekte v rámci slovanského sveta. Spomína poľského etnografa Oskara Kolberga a jeho článok o českých a slovenských piesňach z roku 1846. Kolberg v ňom zaznamenal niekoľko piesní, ktoré mu vo Varšave spievali slovenskí drotári, na zimu sa rozchádzajúci do okolitých krajín. J. Horák tieto piesne časovo situuje do prvej polovice 19. storočia (s. 105). Ako najzaujímavejšiu z nich hodnotí práve rečňovanku *To je krátké, to je dlhé* (s. 106), a preto ju reprodukuje:

*„a) To je krátké — to je dlhé,
to stolica rézacy;
to Sou skrypki — to sou’) basy
to slepota pohazy.*

*Slepota
pohazy
skrypki basy
krátké dlhé
to stolica rézacy.*

*b) To je hak — a to ptak,
to szinkarów przitahak;
hak a ptak
szinkarowy przitahak
slepota atd.*

c) *To je chojne — widli hnojně,
to je hodne — kolo wodne
atd.*

d) *To sou kozy — a to wozy
kozy wozy — kozy wozy
atd.*

e) *To je wérba — tem se dyrba
tem se kaldun podpěra,
atd.*“ (s. 107).

Horák uvádza, že Kolberg v prílohe podal aj melódiu a „primitívni ilustrace,“ podľa ktorých možno výraz *slepotá* opraviť na *sliepka* (s. 107). J. Horák ďalej tvrdí, že táto rečňovanka je rozšírená aj v jeho súčasnosti: „Čeští čtenáři znají dobře toto říkadlo, jako oblíbenou zábavu dětí i dospělých“ (s. 106). Okrem poľského variantu konštatuje, že tento text sa dostal aj do Bieloruska: „Méně známo jest asi, že slovenský text pronikl daleko na sever do běloruského Polesi, do močálovitých krajů kolem Pripeti. Ve Wisłę (II. 849) podal o tom zprávu J. Karłowicz. Obsahem podobá se tento bělorusko-polsko-slovenský variant velmi znění Kolbergovu; na některých místech jsou změny a také některé obrázky jsou jiné“ (s. 106). Ako vidno, podľa správy poľského etnografa, muzikoznalca, jazykovedca a folkloristu Jana Karłowicza boli k textu pripojené obrázky. Jazyk textu hodnotí ako „miešatinu“ poľského a bieloruského jazyka so slovenčinou, čo vysvetľuje tým, že obyvatelia Uhorska vandrovali po poľskej krajine a zanesli túto pieseň až do Bieloruska. J. Horák podal aj ukážku tohto textu:

*„Basy skrypki długi krótki,
Tu stolica Reczyca,
Hak, ptak, pahaniäk,
Choię, widia gnojne,
Koła orne, osada, snipica.
Basy atd.
Tu są krawa, tu są ciela
A tu streła do perdela.
Hak ptak“* (s. 107).

J. Horák vykladá aj zámeny slov v tomto variante. Konštatuje, že niektoré slovenské výrazy boli pre Bielorusov nezrozumiteľné, a preto namiesto nich dosadili im známe slová: *stolica rezacy* zmenili na ojkonymum *Rzeczyca* a na obrázku nakreslili krúžok, akým sa na mapách označujú väčšie mestá. Rovnako výraz *przytahak* (poľ. *jastrab*) zmenili na *pahaniäk* (bielorus. *muchotrávka*). Horák uvádza, že Karłowicz vykladal slovakizmy, ale na niektorých miestach textu sám dobre neporozumel, čo dokladá jeho vysvetlením výrazu *perdel* ako *panter* („pozná český čtenář snadno, že není míněn pardal, nýbrž zcela jiné, ovšem méně uhlažené slovo“) alebo jeho neporozumením výrazu *osada* (s. 107). Horák vysvetľuje dôležitosť bieloruského variantu tým, že „ukazuje, jak daleko pronikají někdy texty

písni a jak malým změnám podléhají i v cizích oblastech jazykových“ (s. 107). Horák uvádí, že obrázková hra vzbudila Karłowiczovu pozornost a v ďalších ročníkoch spomínaného etnografického časopisu Wisła zaviedol rubriku „pismo obrazowe,“ do ktorej mali dodávať podobné texty jeho spolupracovníci a čitatelia. Vysvetlenia obsahu textu boli rozmanité: prispievatelia tohto časopisu videli v tejto obrázkovej hre stopy prastarého slovenského písma, iní zase súvislosť s vrubmi a znamienkami na pastierskych paliciach, so značkami kováčov alebo s ľudovou ornamentikou. Jeden z prispievateľov vo Wisle II považuje tieto obrázky za zvyšky predvekého písma Slovanov, o ktorom hovorí mních Chrabr (porov. Horák, s. 108).

J. Horák spomína aj iný poľský variant od etnografa Grzegorza Smólskeho a takisto aj iné moravské a české varianty (s. 108; na s. 109 uvádza, že českých a slovenských variantov je osem). Konštatuje, že sú to varianty jedného základného typu, rovnakej strofickej formy a niektoré slová sa opakujú vo všetkých variantoch. Varianty svedčia o rozšírenosti tejto rečňovanky. Text je vlastne len sprievodom, interpretáciou obrázkov, čím riekanka nadobúda charakter hry. Horák tu vidí analógiu s detskými hrami, riekanku zaraďuje do kategórie obrázkových hier (s. 109). Našiel však aj nemecké varianty, a to v zbierke detských hier a piesní *Deutsches Kinderlied und Kinderspiel*, napr.

*„Das ist kurz und das ist lang
und das ist 'ne Hobelbank.*

Kurz und lang, Hobelbank“ atd. (s. 109; Je to krátke a je to dlhé / a je to pracovný stôl. / Krátke a dlhé, pracovný stôl).

Zostavovateľ tejto knihy, muzikológ Franz Magnus Böhme uvádza, že táto riekanka je okrem Nemecka známa aj v Sliezske. J. Horák nepredpokladá, že by sa text šírila zo slovenských krajín do nemeckého prostredia, ale naopak: „nemecká hra pronikla na slovenské území: vzpomínáme si na jablunkovské ‚Jacky‘, roztrúšené po celé Evrope, ktorí se slezským plátňom pronikajú hlboko na Moravu a na Slovensko, ačkoliv v tomto prípade lze předpokládati stejným právem i přímé přejetí z Německa, buď prostředím českým, nebo prostřednictvím potulných obchodníků slovenských“ (s. 110).

Ďalej J. Horák upozorňuje na text mytológa a folkloristu Wilhelma Mannhardta v časopise *Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde* (Časopis pre nemeckú mytológiu a morálku) o nemeckých rybároch, žijúcich v stáročnej odlúčenosti na polostrove Hel pri Gdaňsku (dnešné Poľsko), u ktorých sa zachoval svadobný zvyk, pri ktorom jeden z účastníkov svadby kreslí kriedou na stole obrázky a recituje:

„Ist das nicht ein kurz und lang?

(Všichni): ja, das ist ein kurz und lang.

Ist das nicht 'ne Hobelbank?

(Všichni): ja, atd.

kurz und lang, Hobelbank,

o du schöne, schöne Hobelbank“ (s. 110; Nie je to krátke a dlhé? / (Všetci): Áno, je to krátke a dlhé. / Nie je to pracovný stôl? / (Všetci): Áno. / Krátky a dlhý, pracovný stôl, / ó, ty krásny, krásny pracovný stôl).

J. Horák dodáva, že výraz *Hobelbank* (s významom „pracovný stôl“) sa v ďalších strofách nahrádza slovami ako *Storchenschnabel* (bocianí zobák), *Mistelgabel* (vetvička imela), *Hühnersteig* (slepačí rebrík), *Harf und Geig* (harfa a husle), ale aj slovami lascívneho obsahu. Na konci spevák nakreslí pohlavný úd a pri slovách „ein hin und her, eine Lichtputzscheer“ (tam a späť/sem a tam, nožnice na orezávanie knôtu) prikryje výkres rukami. K rečňovanke sa viaže nasledujúca povera: Ak sa okolostojacim ženám a dievčatám podarí posunúť spevákove ruky, aby uvideli obrázok skôr, ako ho zmaže, bude manželstvo požehnané deťmi (Horák, s. 110). Mannhardt v tomto severonemeckom obyčaji vidí čriepky starogermánskeho, t. j. pohanského svadobného obradu, s čím Horák nesúhlasí. Podľa neho skutočnosť, že rôzne texty spievané na svadbách speváci pozmeňujú, pripájajú erotické motívy, narážky na manželský život a že veselie nadobúda lascívny ráz, spôsobuje sama povaha svadby (s. 110). Falický motív vidí ako neskôr doplnený do starej spoločenskej hry, aby sa prispôsobila bujnému svadobnému veseliu (s. 111). Táto svadobná hra je uvedená aj vo francúzskej zbierke *Chants populaires des Flamands de France* (Populárne piesne flámskeho Francúzska). Horák z toho odvodzuje, že slovanské texty sú ohlasom západoeurópskych verzií (s. 110).

Spomínaný historik František Sasínek v knihe *Dejiny drevných národov na území terajšieho Uhorska* (1. vyd. vyšlo v Skalici r. 1867) nevidí spojitú rečňovanku *To je krátké, to je dlhé* so svadobnými zvykmi, ale podobne ako prispievateľ v Karłowiczovom časopise *Wisła* vidí jej súvislosť so stredovekým písmom. Považuje ju za metódu učenia, pomôcku na zapamätanie učiva pre žiakov Cyrila a Metoda: „... paedagogickému spôsobu, dl'a ktorého – jako sa zdá – sv. Cyrill a Method učedelníkov svojich vyučovali nielen písmu, no i svätým pravdám a pochopom užitočným. Mená písmen i kyrilských i glagolských také a tak sú tuším sostavené, že podávajú vetu, a to asi vetu náboženskú: az buky vědy...“ (2. opravené vyd., 1878, s. 244). Sasínek teda rečňovanke na rozdiel od J. Horáka, ktorý jej pôvod vidí v polovici 19. storočia (s. 105), pripisuje stredoveký pôvod. Rovnako ako J. Horák v medzivojnovom období, aj F. Sasínek o takmer polstoročie skôr, v 60. rokoch 19. storočia uvádza, že rečňovanka je živá aj v jeho súčasnosti, a to pri hre na učiteľ'a: „Nemôžem tiež tuná nepodotknúť, že na Slovensku dosiaľ ešte dietky hrávajú sa ‚na učiteľ'a‘, so spevom vyslovujúc také slová, ktoré sa zdajú znázorňovať azbuku glagolskú, len že primerané podoby sotva všade jednako postavujú: **‚To je krátke, to je dlhé; to je tenké, to je tlsté (az, z takých čiarok složené); to polica zubatá (buky); to je koza rohatá (vědy); to stolica sedatá (glagol); to sú oči (dobro); to sú zuby (est); to sú klieste (živěte); to je zámok (dzělo); to stolica rezatá (zemlja)‘** atď.“ (s. 244). F. Sasínek teda ku každému obrazu rečňovanky pripája písmeno hlaholskej abecedy, ktoré sa naň vizuálne podobá. Rečňovanku vidí ako mnemotechnickú pomôcku na zapamätanie hlaholiky. Ak predpokladá, že rečňovanka má stredoveký pôvod, používali ju Konštantín s Metod, neuvádza, prečo by mnemotechnické pomôcky na zapamätanie staroslovienskej abecedy používali až dve. Ved' sám uvádza pomenovania jednotlivých písmen hlaholiky a cyriliky, ktoré vo svojom ustálenom abecednom poradí utvárajú text, pričom Sasínek jeho význam predpokladá ako náboženský (jeho preklad je z hl'adiska dnešného poznania evidentne chybný). Ak samy názvy jednotlivých písmen dávajú (l'ahko zapamätateľ'ný) text, prečo by k nim

bolo potrebné vymýšľať ešte obrázkovú rečňovanku? Malo sa cez pomenovania jednotlivých písmen, dávajúce text, zafixovať iba poradie písmen a cez rečňovanku zasa ich vizuálna podoba?

Zaujímavá je tu skutočnosť, že historik Sasinek rečňovanku nepodáva v západoslovenskom nárečí rovnako ako etnografi, ale v spisovnom jazyku. Pokiaľ ide o porovnanie s Horákovými variantmi, obsahuje úvod z prvého variantu (*To je krátke, to je dlhé*), po ňom úvod z druhého variantu (*to je tenké, to je tlsté*) a z ostatných obrazov majú spoločný jedine obraz *stolica rezatá*, ktorý sa u Sasinka nachádza aj vo variante *stolica sedatá*. Všetky ostatné obrazy sú odlišné.

Text rečňovanky *To je krátke, to je dúhé* podáva aj učiteľ a kronikár obce Samuel Hatala vo svojej rukopisnej *Pamätnici Prietrže* z roku 1950, ktorý v tejto obci pri Senici pôsobil ako učiteľ štyridsať rokov. Rovnako ako Mannhardt, aj on ho pozná v súvislosti so svadobnými zvykmi: „Dakedy niektorý z chlapov donesie čierny cukrový papier, prilepí na stenu a píše naň kriedou (lebo ak papiera niet, na bielu stenu) uhlíkom ‚noty,‘ t. j. rôzne figúry, z ktorých potom vyspevujú: **To je krátke, to je dúhe, to stolica rezací, to je basa, to sú husle, to posada slepačí.** Tu sa to po mnohých opakovaníach končí, pokračuje sa: **to je rovné, to je krivé, to sú také viduy hnojné** (opätovať), **trduo, rebro, motoviduo, ešte k tomu vozné koo** (opätovať). **To je hrnec, to je granec, to je tady z rancom Nemec, to je kráva, to je dáma, to je toho hospodára, to je misa, to je hák, to je pánsky vyťahák** (=dereš). To sa spieva so sprievodom hudby a dá na hodnú chvíľu hromadnú zábavu“ (*Pamätnica* vyšla knižne r. 2006, s. 32). Neprekvapuje, že v pamätnici záhorskej obce je rečňovanka zachytená v záhorskom nárečí. Aj pokiaľ ide o obrazy, najviac zhôd vykazuje s prvým Holubyho variantom: *krátke, dúhé – stolica rezací – basa, husle – posada slepačí* namiesto Holubyho variantu *podsedák slepačí*. Pred obraz hnojných vidiel je tu ešte vložený motív *rovné – krivé*, ktorý sa nachádza aj v oboch Holubyho variantoch, ale až neskôr v texte, a to v otočenom poradí: *krivé – rovné*. Medzi motív vidiel a vonného kola sú vložené tri nové motívy: *trduo, rebro, motoviduo*. Prvá polovica Hatalovho textu teda obsahuje rovnaké motívy v rovnakom poradí ako adekvátny text prvého Holubyho variantu, odhliadnuc od vsuviek u Hatalu. Zvyšok textu tvoria iné motívy, nenachádzajúce sa u Holubyho, ale ani u Sasinka. Jediný spoločný motív s predchádzajúcimi textami je motív úžitkového zvieratá s rohmi – u Hatalu je to *kráva*, u Sasinka *koza rohatá*.

Rečňovanka je rozšírená dodnes. Vyskytuje sa aj v novších textoch, napr. Štefan Moravčík ju zakomponoval do autorskej povesti o pôvode názvu Brodské, vydanéj r. 1988 v knihe *V Kiripolci svine kujú... Povešť je časovo situovaná do stredoveku. Nevyskytuje sa v nej súvislosť rečňovanky so svadobnými zvykmi ako u Hatalu, ale s Konštantínom, Metodom a hlaholikou ako u Sasinka. Kým u F. Sasinka či J. Horáka sa spomína jej výskyt vo vtedajšej súčasnosti, u Moravčíka sa časovo určuje výrazom „donedávna,“ pričom rovnako ako u Sasinka sa spomína hra Na učiteľa: „Pri Morave sa deti ešte donedávna hrávali so spevom Na učiteľa. Ani netušili, že používajú tú najstaršiu učebnú pomôcku, pieseň, podľa ktorej sa naši predkovia pred tisíc rokmi učili čítať a písať“ (s. 73). Moravčík tu cez rozprávača vyjadruje funkciu textu ako didaktickú a zároveň uvádza, že ako učebná pomôcka sa*

používal vo veľkomoravských časoch. Skutočnosť, že Moravčík vychádzal zo Sasinka, je evidentná aj zo samého textu:

„To je krátké, to je dúhé,
 to je tenké, to je tusté, (az)
 to polica zubatá, (buky)
 to je koza rohatá, (vjedy)
 to stolica sedatá, (glagol)
 to sú oči, (dobro)
 to sú zuby, (jest)
 to sú kléšča, (živjete)
 to je zámek, (dzjelo)
 to stolica rezatá... (zemlja)“ (s. 73).

Rovnako ako Sasinek, aj Moravčík v zátvorkách uvádza pomenovania hlaholských písmen, zodpovedajúcich obrazom. U Moravčíka sa však nenachádzajú iba pomenovania písmen, ale aj samy hlaholské písmená. Sasinek uvádza rečňovanku v spisovnom jazyku, Moravčík v záhorčine, ako to vidno na dvojiciach *dlhé – dúhé, tlsté – tusté, kliešte – kléšča, zámok – zámek*.

To je krátké, to je dúhé,
 to je tenké, to je tusté, † (az)
 to polica zubatá, ℙ (buky)
 to je koza rohatá, ℙ (vjedy)
 to stolica sedatá, ℙ (glagol)
 to sú oči, ℙ (dobro)
 to sú zuby, ℙ (jest)
 to sú kléšča, ℙ (živjete)
 to je zámek, ℙ (dzjelo)
 to stolica rezatá . . . ℙ (zemlja)

Obrázok 1: Variant rečňovanky z knihy *V Kiripolci svine kujú...* od Š. Moravčíka.

O obľúbenosti rečňovanky svedčí jej rozšírenie aj do detskej literatúry. Jej varianty možno nájsť aj v detských knižkách, napr. v knihe *Poslušné písmenká*, ktorú zostavila a upravila Mária Števková a ktorá vyšla r. 2016:

„To je krátke,
 to je dlhé,
 to je lipa košatá,
 to je basa,
 to sú husle,
 pod ňou štyri mačatá.
 Lipa košatá,
 štyri mačatá,
 basa, husle,

*krátke, dlhé,
sú tam štyri mačatá“ (s. 37).*

Prirodzene, tu sa text nedáva do súvislosti so svadbou ani učením hlaholiky, ale podáva sa len tak bez komentára ako detská rečňovanka. Blízko má k Holubyho variantom, najmä prvému, a rovnako aj k Hatalovmu variantu (tie na rozdiel od Sasinka a Moravčíka obsahujú motív basy a huslí). Nové sú tu motívy košatej lipy a mačiat, takisto opakovanie všetkých obrazov z prvej polovice textu v jeho druhej polovici.

Záver

Z porovnania všetkých variantov textu rečňovanky *To je dúhé, to je krátké* vyplýva, že v prvej polovici textov je spravidla vyššia frekvencia spoločných motívov a v druhej polovici sa objavujú nové motívy (Holubyho 2. variant, Sasinkov, Hatalov variant či variant z detskej knižky). Možno to jednoducho vysvetliť princípmi fungovania ľudskej pamäti – kým začiatok /prvú časť textu si človek ešte pamätá, zvyšok už nie, a tak si ho tvorivo domyslí čiže vytvorí nový variant.

Pokiaľ ide o otázku doby vzniku textu, či vznikol v stredoveku ako pomôcka pre žiakov solúnskych bratov na Veľkej Morave, ako to uvádza Sasinek a Moravčík, alebo pochádza z 19. storočia, ako uvádza J. Horák, odpoveď nemáme podloženú stopercentne. Môžeme sa iba logicky domnievať, že tento rýmovaný text nepochádza zo stredoveku, najmä nie v záhorskom variante. Nejde len o jazykovú zmenu, ktorou by musel v takom prípade prejsť počas svojej existencie, ale aj o vecnú stránku. Spomínajú sa v ňom hudobné nástroje kontrabas a husle, ktoré pochádzajú až zo 16. storočia. Prirodzene, dalo by sa argumentovať tým, že v staršom variante textu existujúcom pred vynájdením týchto nástrojov sa mohli spomínať predchodcovia týchto nástrojov, prípadne že tieto motívy boli do textu vložené neskôr. Je to však málo pravdepodobné – nachádzajú sa totiž v začiatkovej časti textu, a to u Holubyho, ako aj u Hatalu.

Pokiaľ však ide o určenie textu za mnemotechnickú pomôcku na učenie hlaholiky, je celkom možné. Pokojne ho mohli vytvoriť vzdelanci či študenti v 19. storočí, ktorí potrebovali pomôcku na lepšie osvojenie hlaholiky. Chytlavý rytmický riekankový text sa postupne ľahko mohol šíriť v rôznych variantoch a uchytiť sa trebárs aj ako zábavný prvok na svadbách.

*Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA 1/0366/19 Staroslovienske
texty sv. Klimenta Ochridského, prepis, preklad a výklad.*

Literatúra

1. Hatala, S. (Ed.). 2006. *Pamätnica Prietrže*. Sprac. Š. Jorík, A. Rýzková, A. Jonášová, K. Jablonická. Senica : Vydavateľstvo Vladimír Durlák.
2. Holuby, J. 1905. Maličkosti ze Slovenska. *Český lid*, roč. 14, 1905, č. 10, s. 463 – 466.
3. Horák, J. 1913. Drobné příspěvky národopisné. I. Jak se šíří písně. In *Národopisný věstník Československý VIII.*, s. 105–117.

4. Moravčík, Š. 1988. *V Kiripolci svine kujú...* Bratislava : Tatran.
5. Sasinek, F. V. 1878. *Dejiny drevných národov na území terajšieho Uhorska*. 2. opravené vydanie. Turč. Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok.
6. *Slovník slovenského jazyka. III. P – R*. 1963. Red. Š. Peciar. Bratislava : Vydavateľstvo SAV.
7. *Synonymický slovník slovenčiny*. 2000. Red. M. Pisárčiková. 2. oprav. vyd. Bratislava : Veda, 2000.
8. Števková, M. (Ed.) 2016. *Poslušné písmenká*. Bratislava : Buvik 2016.

Kontakt

Dr. Kristína Pavlovičová, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Priemyselná 4, 918 43 Trnava
kristinapa.skola@gmail.com

Jeden príbeh, tri preklady alebo For Esme – with Love and Squalor v slovenských prekladoch

One Story, Three Translations or Slovak Translations of For Esme – with Love and Squalor

Zuzana Jánošíková

Katedra anglického jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

Abstract: The proposed article deals with the critical analysis of J. D. Salinger's short story *For Esme – with Love and Squalor* and its three Slovak translations. It emphasizes the act of interpretation as one of the most important parts of a creative translation process. Its aim is to identify specific features of these three translations created by three different translators, compare their translation solutions and analyse various expressive and semantic shifts found in these texts.

Keywords: translation, interpretation, translation criticism, analysis, J. D. Salinger.

1 Úvod

Cieľom predkladaného príspevku je nahliadať na translačný proces ako na tvorivú činnosť, ktorú do značnej miery determinujú viaceré faktory objektívneho i subjektívneho charakteru. Pozornosť sa v úvodnej časti venuje interpretácii ako nevyhnutnej súčasť procesu tvorby translátu. Nazdávame sa, že na konkrétnych príkladoch v analytickej časti možno vidieť, čo všetko samotná interpretácia determinujúca prístup prekladateľa k dielu môže ovplyvňovať. Materiálovou bázou výskumu je originál poviedky *For Esme – with Love and Squalor* v angličtine a jej preklady troch prekladateľov (J. Olexa, J. Kot, A. Ostrihoňová), ktoré vznikli v rôznych obdobiach so značným časovým odstupom (1964, 1965, 2015). Po úvodnom krátkom predstavení pojmu interpretácie v intenciách myslenia o preklade máme ambíciu demonštrovať niekoľkými konkrétnymi vybranými „modelovými“ príkladmi tendencie jednotlivých prekladateľov. V záverečnej časti je naším

cieľom vyvodit' všeobecnejšie závery sformulované na základe predošlej analýzy a zistení z hĺbkovej analýzy prekladov poviedok J. D. Salingera do slovenského jazyka.

2 Preklad a prekladateľ

Preklad je súčasťou kontextu, v ktorom vzniká. Práve kontext vzniku do značnej miery determinuje jeho vlastnosti. Do centra pozornosti nášho výskumu sa preto dostáva subjekt prekladateľa, ktorý je takisto súčasťou určitého kontextu formujúceho jeho kroky. Primárne sa však pokúsime zamerať na preklad ako subjektívno-objektívny proces a na mieru subjektivity reflektovanú v prekladateľských rozhodnutiach s dôrazom na individuálne ponímanie textu súvisiace s fázou interpretácie ako nevyhnutnou súčasťou translačného procesu. Pym (1998) upozorňuje, že z mnohých translatologických výskumov sa dlho vytrácal dôraz práve na dôležitosť ľudského aspektu – prekladateľa, ktorý sa vnímal ako automatická či mechanická súčasť tvorby translátu. Domnievame sa, že aj podobné výskumy zamerané na snahu o rekonštrukciu interpretačných postojov prekladateľov, ktoré vedú k formovaniu prekladateľskej koncepcie, predstavujú zaujímavý pohľad na prekladateľa ako živú súčasť vzniku prekladu.

Pojem interpretácie determinujúcej prekladateľov prístup k textu tak v intenciách myslenia o preklade získava viacero rozmerov. Hochel jej podstatu opisuje ako „výraz túžby, potreby porozumieť textu“ (Hochel, 1990, s. 48). Popovič (1968) ju charakterizuje ako predstupeň vedúci k chápaniu textu, Vilikovský (1984) ako hlbšie oboznamovanie sa s dielom, hľadanie základnej idey vedúce k odhaľovaniu významového invariantu pôvodného textu. Azda všetci významní bádatelia v oblasti translatológie sa zhodujú, že interpretácia zastáva v prekladateľskom procese významné miesto, vedie k formulovaniu koncepcie prekladateľskej práce, ktorá je pre preklad nevyhnutná (porov. Levý, 1983, s. 95).

Naším cieľom je preto nahliadať na jeden text v rôznych prekladoch, a teda v rôznych interpretáciách premietnutých v konkrétnych prekladateľských koncepciách a rozhodnutiach, ktoré sa pokúsime takisto interpretovať z pohľadu dnešného recipienta. V nasledujúcej časti preto máme za cieľ prezentovať spolu s niekoľkými vybranými príkladmi výsledky stavajúce na predchádzajúcom skúmaní danej materiállovej bázy uplatňovaním princípov konfrontačno-komparatívnej analýzy v niekoľkých stupňoch – jednotlivé texty a konkrétne prekladateľské riešenia troch prekladateľov boli konfrontované s pôvodnými vlastnosťami originálu a neskôr porovnávané i medzi sebou v záujme snahy o ozrejmienie tendencií jednotlivých prekladateľov identifikovaných v ich individuálnych prístupoch v dielu.

3 Jeden príbeh, tri preklady

Ako sme uviedli v úvode, materiállovú bázu nášho výskumu tvorí Salingerova poviedka *For Esme – with Love and Squalor* v angličtine a jej tri rôzne slovenské verzie prekladov vytvorené troma prekladateľmi. Prvý preklad poviedky pochádza z preloženej zbierky *Deviatich poviedok* od Jozefa Kota z roku 1965. Preklad vyšiel v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry (dnešný Tatran) v rámci edície Zenit. Druhý analyzovaný preklad

pochádza z publikácie *Dni a noci Ameriky* vydanej v roku 1964 a jeho autorom je Jozef Olexa. Kniha *Dni a noci Ameriky* predstavuje kolekciu viacerých amerických poviedok od rôznych amerických autorov. Od Salingera obsahuje konkrétne dve poviedky – *A Perfect Day for Bananafish* a *For Esme – with Love and Squalor*. Posledný preklad analyzovanej poviedky, ktorý vydalo v roku 2015 vydavateľstvo Artforum, vytvorila prekladateľka Aňa Ostrihoňová.

Hoci predkladaný príspevok obsahuje len niekoľko príkladov a úryvkov z analyzovaných textov za účelom demonštrovať komplexnejšie závery našej úvahy, stavia na podrobnejšom výskume predchádzajúcom tomuto príspevku. V rámci neho sme k (viacerým) analyzovaným dielam pristupovali kritickou analýzou, konkrétne už spomínanou metódou konfrontačno-komparatívnej analýzy. V snahe o bližšie analyzovanie a následné charakterizovanie prekladateľských tendencií či koncepcií sme sa pokúšali na jednotlivé javy nahliadať optikou translatológie, odlišné rozhodnutia a riešenia prekladateľov identifikovať, klasifikovať, komparovať. Následne sme sa pokúsili rekonštruovať možné príčiny vzniku týchto odlišností v prekladoch a uplatnené postupy a metódy kriticky zhodnotiť z pohľadu dnešného recipienta berúc do úvahy práve rozmer individuálneho nahliadania na dielo, ktorý možno, nazdávame sa, usúvzťazňovať práve s pochopením textu a interpretačnou fázou translačného procesu.

Vzhľadom na časové odstupy pri vzniku jednotlivých prekladov i vzdialené kultúrne prostredie vzniku originálu a prekladu nás navyše zaujíma, nakoľko odlišné je vyrovnávanie sa s rôznymi aspektmi vyplývajúcimi z povahy prekladateľskej činnosti u daného prekladateľa, a to napríklad vrátane práce s odlišnosťami vyplývajúcimi z jazykových systémov, so špecifikami súvisiacimi s medzičasovým a medzipriestorovým faktorom v preklade i aké rozdiely sa môžu v prekladoch objavovať v súvislosti s mierou zachovania estetickej pôvodného textu. Pri takomto prístupe možno operovať pojmami súvisiacimi najmä s definíciami a kategorizáciami týkajúcimi sa významových posunov a výrazových zmien v preklade (Catford, 1965; Popovič, 1983). S cieľom identifikovať mieru opodstatnenosti či funkčnosti jednotlivých posunov a zmien sa preto v predmetnej časti budeme snažiť nie len odhaliť individuálne sklony a tendencie toho ktorého prekladateľa, ale za nevyhnutné považujeme aj kladenie dôrazu na objektívne determinanty vzniku prekladov, ako napríklad podmienky práce prekladateľa v zmysle rôznych aspektov prekladateľskej činnosti, ako napríklad dostupnosť prekladateľských pomôcok, zdrojov informácií, spôsobov nadobúdania a prehlbovania znalostí týkajúcich sa cudzej kultúry a pod. Pri záverečnom zhodnotení špecifík jednotlivých prekladov sa preto v záujme snahy o objektívne charakterizovanie idiolektov daných prekladateľov budeme snažiť brať do úvahy všetky tieto aspekty.

I keď uvádzame, že našou snahou je vyvodiť čo najobjektívnejšie závery pozorovania, nazdávame sa, že každá takáto analýza (podobne ako samotný preklad) nesie v sebe do značnej miery prvky subjektívnosti, je istým spôsobom determinovaná práve našou interpretáciou. Dané preklady navyše, prirodzene, hodnotíme z nášho dnešného pohľadu. Už Popovič zdôrazňoval, že hodnotenie kvality prekladu súvisí s estetickým očakávaním príjemcu a zohľadňuje aktuálnu hodnotu textu prekladu (porov. Popovič, 1983, s. 268–269).

Považujeme preto za dôležité zdôrazniť, že k tejto analýze nepristupujeme s ambíciou vyvodit' všeobecne platné závery či určiť, ktorý z prekladov je „správny“ či „lepší“ (hoci je veľmi diskutabilné, čo by v rámci translatologického bádania či v kritike prekladu mohli takéto pojmy označovať), ale našou snahou je ilustrovať rôznorodosť možných prístupov a tendencií uplatňovaných v translačnom procese. Tento cieľ si stanovujeme na základe presvedčenia, že je zaujímavé sledovať, do akej miery prekladateľské rozhodnutia (vrátane posunov a zmien v texte) skutočne ovplyvňuje samotná interpretácia, ktorej sme sa v úvode venovali. Ved' každý preklad je napokon akousi interpretáciou originálu (Levý, 1983) a naše hodnotenie je takisto istou formou interpretáciou prekladu (Hochel, 1990). Aj týmto prístupom možno azda akcentovať úlohu samotného prekladateľského subjektu a potrebu jeho vnímania ako autentickej tvorivej súčasti translačného procesu determinovanej mnohými faktormi.

V tejto časti príspevku uvedieme niekoľko, ako sme vyššie uviedli, „modelových“ najčastejšie sa vyskytujúcich javov, ktoré sme pozorovali v rámci analyzovanej poviedky u konkrétnych prekladateľov na ilustrovanie ich prístupu k zdrojovému textu.

Pri konkrétnych príkladoch budeme používať aj skratky – na označenie Jozefa Kota a jeho prekladateľských riešení skratku JK, v prípade Jozefa Olexu JO a Aňa Ostrihoňová sa bude označovať ako AO.

Najprv budeme pozornosť venovať vybraným posunom v preklade súvisiacim s významom diela, následne ju upriamime na výrazové zmeny, ktoré považujeme takisto za javy do veľkej miery ovplyvnené práve interpretáciou a subjektívnymi tendenciami prekladateľa.

I keď v tomto vybranom prípade posun nenarúša nijako samotný dej poviedky, pri preklade spojenia *punch line* došlo evidentne k posunu v dôsledku nesprávnej či nedostatočnej interpretácie. Preklad bol problematický najmä v starších prekladoch. V poviedke prichádza za Esme brat Charles a povie jej hádanku. Hlavná postava sa k Charlesovi síce otáča preto, že cíti úder do ramena (*punch*), ale v preklade sa z vyššie uvedených dôvodov zrejme stráca autorovo použitie spojenia *punch line* v znení „*Meet you at the corner!*“ *came the punch line, at top volume*. AO ako jediná vo svojom preklade využíva ekvivalent *pointa*, zatiaľ čo JO a JK v prekladoch pracujú skôr s významami slova *punch* a uvádzajú formulácie ako „*Stretneme sa na rohu,*“ *zosypalo sa nesčíselné množstvo štuchancov*. a „*Stretneme sa na rohu!*“ *prišla hlasitá odpoveď zo smeru, odkiaľ som dostal úder*. Z nášho pohľadu by bolo možno vhodné pokúsiť sa zachovať akúsi slovnú hračku vznikajúcu zo slova *punch* ako úder, ako napr. úderná *pointa*.

V predchádzajúcom príklade nemožno hovoriť o posune, ktorý by narúšal plynulosť deja alebo by ukraľoval čitateľa o hodnotu na komunikačnej či estetickovej rovine. Značný posun, ktorý však tieto kritériá do istej miery napĺňa a ktorý možno azda usúvzťazniť s nepochopením originálu (či s nesprávnou interpretáciou), resp. opäť s dostupnosťou informačných zdrojov v dobe vzniku daného prekladu, nastal napr. u JK na mieste, kde opisuje oblečenie mladej Esme – *She was wearing a tartan dress—a Campbell tartan, I believe. It seemed to me to be a wonderful dress for a very young girl to be wearing on a rainy, rainy*

day. Že tento preklad môže skutočne súvisieť s prístupom k zdrojom informácií, no okrem toho zároveň aj s nepochopením originálu či chybnou interpretáciou usudzujeme i preto, že JK nesprávne opisuje nie len samotný vzhľad šiat, ale aj to, že daná postava hodnotí výber takýchto šiat mladým dievčaťom ako príliš luxusný – *Mala na sebe vínovočervené šaty – tuším z campbellovského škótskeho plédu. Tak sa mi zdalo, že na také mladé dievča a na taký daždivý deň sú to priluxusné šaty. Že šlo o subjektívne príčiny tohto posunu sa nazdávame i preto, že z toho istého obdobia pochádza aj preklad JO, ktorý takéto posuny neobsahuje – Mala oblečené farebné kockované šaty – s campbellovskou vzorkou, ak sa nemýlim. Zdalo sa mi, že sú to ohromné šaty pre mladučké dievča do takého dažďa. Posun sa neobjavuje ani v Ostrihoňovej preklade. Tá navyše pojem explikuje a dopĺňa informáciu o tom, že sú to konkrétne škótske kockované šaty.*

Výrazové zmeny sa v prekladoch vyskytli takisto na viacerých miestach. Rovnako ako v prípade významových posunov sme sa rozhodli vybrať niekoľko na ilustrovanie našich následných záverov.

V úvode analyzovanej poviedky hovorí hlavná postava o tom, že dostala pozvánku na svadbu – *It happens to be a wedding I'd give a lot to be able to get to, and when the invitation first arrived, I thought it might just be possible for me to make the trip abroad, by plane, expenses be hanged.*

Táto ukážka skutočne demonštruje sklony jednotlivých prekladateľov týkajúcich sa výrazových kvalít diela. JK v jednej vete výraz zosilňuje hneď na dvoch miestach: *Zhodou okolností dal by som celé kráľovstvo, keby som sa na tú svadbu dostal, a tak len čo pozvánka prišla, blysko mi v hlave, že by som sa hádam mohol udrieť po vrecku a dovoliť si cestu lietadlom.* JK by dal za účasť na svadbe *celé kráľovstvo* a kvôli ceste lietadlom by bol ochotný *sa udrieť po vrecku*. JO zas vo svojej verzii prekladu uvádza, že by za to *dal neviem čo* a lietadlom poletí, *nech to stojí, čo chce*. AO v druhej časti vety napriek zvyčajnej neutrálnosti svojich formulácií takisto trochu expresívnejšie, no v súlade s originálom, volí znenie *kašlem na náklady*.

O tom, že sa značnejšie tendencie k výrazovému zosilneniu vyskytovali v starších prekladoch svedčí aj transfer ďalšieho príkladu *Charles opened his enormous eyes, as sign that he'd heard his sister's threat.* Ostrihoňovej preklad znovu pôsobí na recipienta neutrálne (*Charles otvoril obrovské oči na znamenie, že sestrinu hrozbu počul.*), zatiaľ čo sa obaja tvorcovia Kot a Olexa v prípade starších prekladov rozhodli expresivitu danej výpovede zvýšiť. Obaja použili slovo *okále*, pričom v preklade JK Charles *okále vypleštil* a v preklade JO ich *vyvalil*.

Aby sme však Ostrihoňovej preklad nehodnotili jednoznačne ako preklad neutrálny a bez tendencií k výrazovému zosilneniu, napriek tomu, že nasledujúci postup v jej prípade nemožno označiť za niektorú z výrazných tendencií, v poviedke sa vyskytol jeden prípad, kedy v porovnaní so staršími prekladmi expresivitu zdôrazňuje viac práve AO.

Anglická verzia znie *yes—don't start that business with that cat again, Clay, God damn it.* Presne pri transfere zo zdrojovej do cieľovej kultúry odhadnúť expresivitu podobných výrazov ako *God damn it* považujeme za skutočne zložité. Berúc navyše do úvahy

tendencie zmiernovania expresivity podobných vyjadrení v našom kontexte považujeme Ostrihoňovej riešenie za hodné pozornosti. Z nášho pohľadu je zjavné, že k svojmu riešeniu dospela na základe interpretácie celého kontextu poviedky. Jej formuláciu *pamätám sa – len, prosím ťa, kurva, nezačínaj zas s tou mačkou, Clay* preto napriek zdanlivej neopodstatnenej expresivite vzhľadom na interpretáciu diela nehodnotíme rušivo či neadekvátne. Na porovnanie uvádzame aj preklady JK a JO, ktoré vulgarizmus v preklade úplne vynechávajú, čo azda takisto môže naznačovať viac o akejsi dobovej norme či o tom, aký bol úzus v prípade prístupu k vulgarizmom a ich výskytu v prekladaných textoch: JK: *áno – ale nezačínaj zase s tou mačkou, Clay*. JO: *áno, Clay, ale nezačínaj zase s tou mačkou*. V skratkovej podobe sa navyše tento výraz objavuje v poviedke v angličtine ešte raz – tentokrát v písomnej podobe v rámci listu ako *g.d. war*. V tomto prípade už nedochádza v preklade AO k zosilneniu (*posr*** vojna*) a v starších prekladoch sa zas z prekladu výraz nevypúšťa, ale zachováva sa v podobe *posr. vojna* (JK) a *prekliata vojna* (JO). Hoci vyvstáva po analýze týchto príkladov otázka konzistentnosti prekladateľskej koncepcie v starších prekladoch, postup AO opäť demonštruje reflektovanie prekladateľskej interpretácie v praxi – rozhodnutia AO možno skutočne jednoducho podložiť interpretáciou, čo napokon považujeme aj za jej východisko v prípade týchto expresívnych výrazov. V prvom príklade expresivitu zdôraznila, v druhom sa miera expresivity zachováva – v rozhovore seržanta X a Claya šlo okrem iného jednoznačne z kontextu o reflektovanie nepríjemnosti a otravnosti témy zastrelenej mačky, celkové zdôraznenie vojnového leitmotívu poviedky i momentálne rozpoloženie seržanta X. Naopak v prípade druhého prekladu zas mohla mať prekladateľka za cieľ poukázať na postoj brata seržanta X k vojne, ktorú postava v diele zľahčuje a akoby dokonca prirovnáva k akejsi detskej hre (*Now that the g.d. war is over and you probably have a lot of time over there, how about sending the kids a couple of bayonets or swastikas...*). To opäť možno vnímať ako príklad toho, ako rôzne interpretácie prekladateľov môžu viesť k rôznemu uchopeniu (či pochopeniu) originálu a jeho následnému transferu do cieľovej kultúry práve na základe rôznych interpretácií.

Na základe niekoľkých uvedených vybraných príkladov i predchádzajúceho detailnejšieho skúmania daných textov je azda možné zhrnúť, že preklady z rokov 1964 a 1965 obsahovali vo všeobecnosti väčší výskyt posunov, ktoré možno klasifikovať ako negatívne, neopodstatnené či nefunkčné. Zaujímavé je sledovať aj to, že sa ukázalo, že prekladatelia v starších prekladoch mali tendenciu viac generalizovať či explikovať. Nazdávame sa, že tak konali v tom prípade, ak považovali niektoré reálie za neznáme v cieľovom kontexte. To možno hodnotiť ako reflektovanie kontextu doby vzniku slovenských prekladov, ktoré bezpochyby determinuje prekladateľské rozhodnutia i samotnú kategóriu recipienta zohľadňovanú v translačnom procese.

Rovnako je pre staršie preklady z rokov 1964 a 1965 príznačná výraznejšia tendencia k výrazovému zosilňovaniu v preklade v porovnaní s originálom (a napokon i v porovnaní s doteraz posledným prekladom z roku 2015).

Po jazykovej stránke ich možno hodnotiť berúc do úvahy niektoré konkrétne formulácie a lexikálne jednotky ako príznakové z perspektívy moderného čitateľa, no ani táto príznakovosť jednoznačne nenarúša komunikačnú hodnotu diel.

Ostrihoňovej preklad z roku 2015 je naopak príznačný moderným jazykom, nižšou mierou expresivity a rovnako i výskytu negatívnych posunov. Pokles výskytu negatívnych posunov vnímame ako prirodzený jav vzhľadom na výrazný časový odstup – zmenili sa možnosti dostupnosti informácií, rozšíril sa výber prekladateľských pomôcok a pod. Tento najmladší preklad by azda bolo možné označiť v zmysle dávnych uvažovaní o preklade na osi voľnosť – vernosť ako najvernejší, z dnešného hľadiska ako neutrálny bez uplatňovania zmien na úrovni výrazu, keďže obsahuje najmenej obsahových nepresností a prekladateľkin spôsob vyjadrovania nenesie v sebe žiadne evidentné tendencie uplatňovania vlastného idiolektu. Ako sme uviedli, preklad pôsobí na príjemcu neutrálne, čo sa nám potvrdilo i na základe analýzy. Na niektorých miestach sa však dokonca prekladateľka originálu do veľkej miery pridrža, zvolené postupy a z nich vyplývajúce formulácie sa v cieľovom jazyku javia byť dokonca ovplyvnené originálom v zmysle akejsi doslovnosti, pridržavania sa syntaktických konštrukcií a pod.

4 Záver

V príspevku sme sa snažili načrtnúť, ako môže preklad reflektovať prekladateľove individuálne subjektívno-objektívne prístupy k textu súvisiace s jeho vlastnou interpretáciou diela. Po krátkom úvodnom charakterizovaní danej problematiky z pohľadu translatológie a analýze niekoľkých vybraných príkladov ilustrujúcich možnú rôznorodosť uchopenia jednotlivých textových špecifik sme formulovali závery výskumu na základe zistení z konfrontačno-komparatívnej analýzy troch slovenských prekladov poviedky J. D. Salinger. Slovenské preklady vytvorili traja rôzni prekladatelia – J. Kot, J. Olexa, A. Ostrihoňová. Ich porovnanie považujeme za zaujímavé aj z toho dôvodu, že medzi vznikom prvých dvoch prekladov (1964 a 1965) a posledného vydania zbierky Deväť poviedok v slovenskom jazyku prešlo približne 50 rokov.

Na základe analyzovaných textov sme sa pokúsili zhrnúť tendencie jednotlivých prekladateľov a identifikovať, ktoré z nich sa vyznačovali vyššou či nižšou mierou výskytu posunov a výrazových zmien. Rovnako sme sa snažili analýzou dospieť k záverom, ktoré z týchto zásahov možno z pohľadu dnešného recipienta vnímať ako opodstatnené, príznakové a pod. Na základe vlastnej interpretácie týchto riešení sa nazdávame, že niektoré z nich je ozaj možné spájať s objektívnejšími motiváciami týkajúcimi sa externých faktorov ovplyvňujúcich translačnú činnosť, v prípade iných zas nenachádzame takéto odôvodnenie a domnievame sa, že sú výsledkom subjektívnych rozhodnutí prekladateľa.

V závere preto azda možno uviesť, že i napriek primárnej snahe prekladateľa zvoliť koncepciu prekladu tak, aby sa zachoval invariant originálu v čo najvyššej možnej miere a aby sa nenarušila hodnota prekladu ako komunikátu, každý preklad možno podľa nás vnímať ako výsledok subjektívno-objektívnej činnosti ovplyvnenej vlastnou interpretáciou prekladateľa, ktorou translácia je.

Literatúra

1. Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation : An Essay in Applied Linguistics*. London : Oxford University Press.
2. Ferenčík, J. 1982. *Kontexty prekladu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
3. Gromová, E. 1996. *Interpretácia v procese prekladu*. Nitra : Vysoká škola pedagogická.
4. Hochel, B. 1990. *Preklad ako komunikácia*. Bratislava : Slovenský spisovateľ.
5. House, J. 2009. *Translation*. Oxford : Oxford University Press.
6. Levý, J. 1983. *Umění překladu*. Praha: Panorama.
7. Miko, F. 1969. *Estetika výrazu: Teória výrazu a štýl*. Bratislava : SPN.
8. Popovič, A. 1968. *Preklad a výraz*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
9. Popovič, A. 1983. *Originál – Preklad*. 1. vyd. Bratislava : Tatran.
10. Popovič, A. 1971. *Poetika umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.
11. Popovič, A. 1975. *Teória umeleckého prekladu: Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava : Tatran.
12. Pym, A. 1998. *Method in Translation History*. Manchester : St. Jerome Publishing.
13. Reiss, K. 2000. *Translation Criticism – the Potentials and Limitations : Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. Manchester : St. Jerome Publishing.
14. Salinger, J. D. 2001. *Deväť poviedok*. [prekl.] Jozef Kot. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
15. Salinger, J. D. 2015. *Deväť poviedok*. [prekl.] Aňa Ostrihoňová. Bratislava: Artforum.
16. Schejbal, J. 1964. *Dni a noci Ameriky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ.
17. Vilikovský, J. 1984. *Preklad ako tvorba*. Bratislava : Slovenský spisovateľ.
18. Zambor, J. 2000. *Preklad ako umenie*. Bratislava : Univerzita Komenského.

Kontakt

Mgr. Zuzana Jánošíková, PhD.

Katedra anglického jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Priemyselná 4, 918 43 Trnava
zuzana.janosikova@truni.sk

Postoj nenatívnych učiteľov angličtiny k hlasnému čítaniu žiakom na hodinách anglického jazyka

Attitude of Non-native Teachers of English towards Reading Stories to Pupils during English Language Lessons

Petra Hitková

Trnavská univerzita, Pedagogická fakulta

Abstract: In Slovakia, the PISA test results of primary school pupils in reading literacy have been below the average of the OECD countries for more than 10 years. Results suggest that about one-third of 15-year-olds did not reach the elementary level in reading literacy. Based on a review of literature on improving effectiveness of language acquisition and improving listening and reading skills through listening to and working with stories, an online survey was conducted on a sample of 96 primary school non-native teachers of English, aimed to identify their attitude towards using stories and storytelling in their language teaching. Analysis of the responses demonstrated that less than a third of non-native teachers had tried storytelling in their career. However, the results of the survey indicate that majority of the respondents would attend a workshop on how to incorporate reading or telling stories to their pupils in order to make their teaching more effective. Based on the results, it is recommended that a seminar or a workshop be incorporated in pre-service, as well as in-service non-native teacher training. Further project should be aimed at the workshop design and should involve specialists from several universities in order to target non-native language teachers across the whole country.

Keywords: storytelling, authentic books, teacher training, young learners, non-native teacher, reading stories, ELT.

1 Úvod

V anglofónnom prostredí existuje dlhoročná tradícia hlasného čítania deťom, či už v knižniciach, v školách, alebo pri vydaní novej knihy, keď deťom číta priamo autor. Rovnako v odbornej literatúre najmä z anglicky hovoriacich krajín sa tejto téme venuje pomerne veľká pozornosť, vrátane monotematických monografií od vydavateľstiev ako sú Oxford

University Press, Cambridge University Press, aj Penguin Books. Z autorov, ktorí sa problematike venujú dlhodobo, spomeňme napr. Ellis a Brewster („The Storytelling Handbook for Primary Teachers“); Davies („Storytelling in the Classroom“); Watts („Storytelling“); Morgan, Rinvolucri („Once Upon a Time“); či Wajnryb („Stories“). V metodológii, ktorú vypracovali autorky Ellis a Brewster: „Tell it Again!“ (2002) zdôrazňujú mnohé benefity, ktoré prináša využitie príbehov, autentických obrázkových kníh a hlasného čítania žiakom v rámci hodín anglického jazyka. Medzi tie najdôležitejšie patria:

- hlasné čítanie a pridružené aktivity sú pre žiakov motivujúce,
- vhodné pre všetky druhy inteligencií podľa Gardnera,
- podporujú medzipredmetové vzťahy,
- rozvíjajú u žiakov ich vlastné stratégie učenia sa,
- umožňujú osvojovanie si cudzieho jazyka prirodzenou formou,
- nová slovná zásoba a skladba viet je prirodzene vnímaná a pochopená cez počúvaný text, obrázky, pohyby a gestá (Ellis, Brewster, 2002).

Na Slovensku sa v odbornej literatúre téma hlasného čítania žiakom objavuje v oveľa menšej miere. Hlasnému čítaniu a jeho pozitívam sa venuje Tamášová v publikácii „Ako rozvíjať porozumenie textu u žiaka?“ (Gavora a kol., 2008). Vyzdvihuje hlasné čítanie ako nástroj, cez ktorý by dospelí mali deťom ukázať, že čítanie je potešením a zábavou. Súhlasíme aj s jej tvrdením, že okrem toho, že ilustrované knihy vzbudzujú detskú zvedavosť, stimulujú tiež rozvoj jazyka a počúvanie.

Teoreticky vychádza efektivita využívania naratívnych techník, s využitím autentických anglických kníh vo výučbe angličtiny u detí v mladšom školskom veku z vývinových osobitostí daného vekového obdobia, ktoré tvoria základ viacerých vyučovacích metód, odporúčaných v rámci Štátneho vzdelávacieho programu.

V rôznej odbornej literatúre zaoberajúcej sa deťmi a tým, ako sa učia, prichádzajú autori Tamášová (2008), Krashen (1995) a Jensen (1996) k rovnakým záverom, ako sa deti učia porozumieť jazyku (či už materinskému alebo cudziemu): dieťa najskôr počúva a pochopí, potom hovorí a nakoniec začne čítať a písať. Zhodujú sa aj na tvrdení, že akýkoľvek iný postup je menej úspešný, pretože je neprirodený. Tieto ich tvrdenia dávajú predpoklad pre zaradenie naratívnych techník do výučby angličtiny ešte skôr než sa pristúpi k výučbe čítania a písania. Z rovnakých princípov vychádzali aj odborníci z ŠPÚ pri príprave najnovšieho *Vzdelávacieho štandardu z anglického jazyka pre primárne vzdelávanie* (2013), ktorý dopĺňa *Štátny vzdelávací program* z roku 2011 v rámci ISCED 1. V kapitole 9 nazvanej *Postup pri rozvíjaní komunikačných jazykových činností a stratégií sa konštatuje*: „Na začiatku výučby žiaci musia veľa počúvať. Každá cudzojazyčná rečová činnosť učiteľa by mala byť sprevádzaná jeho neverbálnymi komunikačnými prejavmi (mimika, gestikulácia, názorný, napr. obrázkový materiál), mala by byť motivujúca, aby žiaci radi počúvali. Hlasné čítanie žiakom pomocou rôznych naratívnych techník s využitím autentických anglických ilustrovaných kníh tento postup spĺňa.“

Na Slovensku bol vplyv hlasného čítania na deti súčasťou niekoľkých slovenských výskumov. Autori Rankov a Valček vo výskume stavu a úrovne čítania v SR „Čítanie 2008“

(Rankov, Valček, 2008) označili pokles frekvencie čítania krásnej literatúry za výzvu pre učiteľov a metodikov školskej literárnej výchovy. Poukazujú na pozitívny vplyv, ktorý má čítanie rozprávok na vzťah detí k literatúre: „V našom výskume sa ukázalo, že ľudia, ktorým v detstve čítali rozprávky, sú nadpriemerne aktívni čitatelia krásnej literatúry – denne číta 7,3 %, aspoň raz do týždňa alebo častejšie 34,1 %, nečitateľov je 27,5 %. Keď deťom rozprávky nikto nečíta, vzťah k čítaniu si budujú výrazne ťažšie. V skupine, ktorej v detstve rozprávky nečítali, krásnu literatúru číta denne len 1,8 %, aspoň raz do týždňa alebo častejšie 16,3 %, nečitateľov je 50,5 %“ (Rankov, Valček, 2008).

Podobne Rusňák (2008), ktorý sa venuje modernej rozprávke a jej detskej recepcii, upozorňuje, že v pedagogickej praxi by nemal zostať nepovšimnutý ani účinok rytmu a rýmu. Z výsledkov jeho výskumu vyplýva, že je veľmi dôležité texty deťom vzorovo predčítať (hlasné estetické čítanie). Rusňák tiež súhlasí s interpretáciou výsledkov celoslovenského výskumu „Čítanie 2008,“ kde je na prvom mieste v odporúčaných tematikách, ktoré perspektívne dokážu k čítaniu pritiahnúť aj nečítajúce deti, výber príbehov postavených na tajomnosti a dobrodružnosti.

Výskum dizertačnej práce na tému „Using Children's Literature in Slovak Schools“ zrealizovala v r. 2003 Žemberová (Žemberová, s. 133–153 in Pokrivčáková a kol., 2008). V empirickej časti svojho výskumu použila dotazníkovú metódu na vzorke 225 učiteľov anglického jazyka, s cieľom analyzovať súčasný stav používania detskej anglicky písanej literatúry na slovenských základných školách a osemročných gymnáziách. Vyhodnotenie dotazníka naznačilo vskutku interesantné zistenia: 71 % učiteľov vie, že žiaci pozitívne vnímajú použitie autentickej literatúry na hodinách angličtiny. Napriek tomu si až 43 % z nich myslí, že učebnica angličtiny je v tomto smere postačujúca. Na otázku ako často používajú učitelia literárne texty na hodinách angličtiny, uviedlo 12 % nikdy a 25 % zriedkavo. Trend reluktancie učiteľov využívať literárne texty vo výučbe angličtiny, bol inšpiráciou pre zostavenie nášho dotazníka zameraného výlučne na učiteľov angličtiny v primárnom vzdelávaní.

Výskum dizertačnej práce na tému „Integrovanie literárnych textov do vyučovania nemeckého jazyka pre začiatocníkov na základnej škole a osemročných gymnáziách“ zrealizovala v roku 2004 Lenčová (2004). V empirickej časti svojho výskumu použila dotazníkovú metódu na vzorke 122 učiteľov nemeckého jazyka, s cieľom zistiť, ako reflektujú literárne texty, a do akej miery používajú mimoučebnicový literárny materiál. Zistenia sa čiastočne líšia od zistení Žemberovej v tom, že až 63 % učiteľov nemčiny považuje zastúpenie literárnych textov v učebniciach za nedostatočné, alebo neexistujúce a iba 37 % z nich si myslí, že je dostatočné. Ešte signifikantnejšie z hľadiska nášho ďalšieho skúmania boli odpovede na otázku vhodnosti literárnych textov nachádzajúcich sa v učebniciach nemčiny, pričom 56 % učiteľov považuje tieto za nevhodné. Ako dôvod učitelia v dotazníku uviedli, že texty sú „... nezaujímavé, vzdialené od našej reality, často prídlhé a nevhodné pre danú vekovú skupinu.“ Pritom paradoxne iba 44 % z nich zaraďuje mimoučebnicové literárne texty do vyučovania (12 % pravidelne, 32 % niekedy). Za alarmujúci sa dá považovať výsledok, podľa ktorého až 55 % učiteľov mimoučebnicové literárne texty zaraďuje iba občas (44 %), alebo nikdy (11 %). Lenčová túto diskrepanciu pripisuje

skutočnosti, že zaradovanie literárnych textov z iných zdrojov ako učebníc si vyžaduje od učiteľa iniciatívu a zvýšenú námahu. V ďalšej časti svojho výskumu sa preto zamerala na experimentálne overenie funkčnosti a prínosu postupov pre prácu s literárnymi textami, ktoré spracovala do modelového programu a implikovala do vyučovania nemeckého jazyka na vzorke 257 žiakov, čo sa dá považovať za výborný príklad diseminácie výsledkov výskumu pre pedagogickú prax.

2 Postoj nenatívnych učiteľov angličtiny k hlasnému čítaniu žiakom na hodinách anglického jazyka

Pri príprave nášho výskumu sme vychádzali z predpokladu, že len malá časť učiteľov využíva hlasné čítanie žiakom, alebo storytelling (rozprávanie príbehov) na hodinách angličtiny v primárnom vzdelávaní. Na overenie našich tvrdení sme vytvorili internetový dotazník pre učiteľov špeciálne kvalifikovaných na výučbu angličtiny v primárnom vzdelávaní. Vzhľadom na to, že po skončení projektu je našim zámerom pripraviť sériu workshopov s cieľom prezentovať učiteľom možnosti, ako pracovať s autentickými detskými knihami a ako pri hlasnom čítaní využívať rôzne naratívne techniky na hodinách angličtiny, bol zisťovaný aj záujem učiteľov o prípadné školenia.

2.1 Cieľ prieskumu a hypotézy

Cieľom prieskumu je zistiť postoj učiteľov k využívaniu storytellingu a hlasného čítania žiakom pomocou naratívnych techník na hodinách anglického jazyka. Čiastkovými cieľmi je získanie informácií o príčinách nevyužívania hlasného čítania žiakom a zmapovať záujem o prípadné workshopy, ktoré by zahŕňali praktické ukážky, ako aj zoznam autentických kníh vhodných na hodiny angličtiny v primárnom vzdelávaní. Na základe výsledkov predchádzajúcich výskumov zameraných na používanie literárnych textov na hodinách angličtiny (Žemberová, 2003; Lenčová, 2004), ako aj našich skúseností získaných počas prípravy výskumu, pozorovania vyučujúcich hodín a neformálnych rozhovorov s učiteľmi angličtiny v primárnom vzdelávaní sme si stanovili nasledovnú výskumnú otázku:

Výskumná otázka: Aký postoj majú učitelia primárneho vzdelávania k pravidelnému používaniu naratívnych techník na hodinách anglického jazyka?

Pri skúmaní postoja učiteľov boli zadefinované dve hypotézy:

- H1.1: Predpokladáme, že menej ako jedna tretina učiteľov pravidelne používa hlasné čítanie žiakom na hodinách anglického jazyka v primárnom vzdelávaní.
- H1.2: Učitelia anglického jazyka v primárnom vzdelávaní prejavia záujem o praktické školenia zamerané na využívanie hlasného čítania s využitím rôznych naratívnych techník na hodinách anglického jazyka.

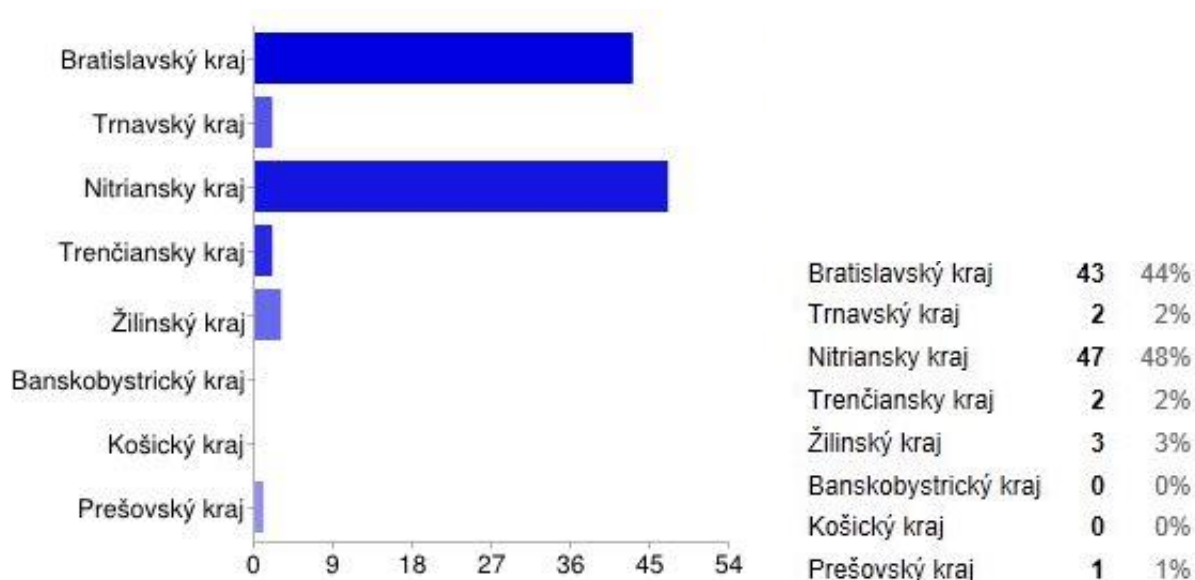
2.2 Metóda, organizácia a priebeh prieskumu

Verifikovanie platnosti hypotéz H1.1 a H1.2 sa uskutočnilo metódou dotazníka. Tento bol zverejnený na internete na začiatku školského roka a prístupný učiteľom primárneho

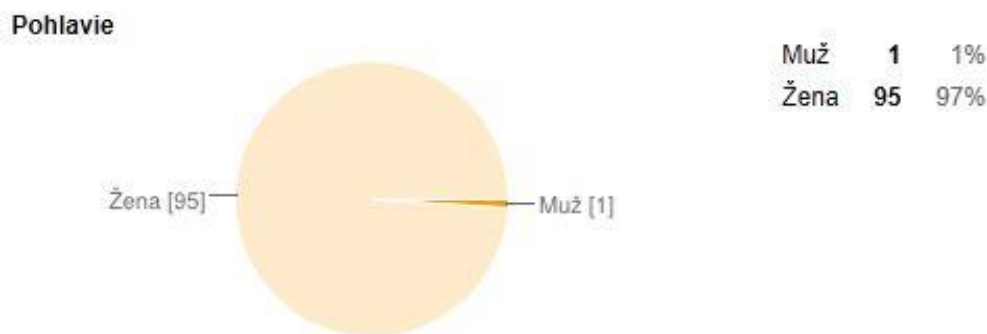
vzdelávania z výskumného súboru po dobu dvoch mesiacov. Jednotlivé otázky v dotazníku boli formulované tak, aby bolo možné na základe vyhodnotenia reakcií učiteľov potvrdiť, či vyvrátiť zadané hypotézy a zodpovedať výskumnú otázku. Nasledoval zber dát a ich podrobná analýza z aspektu postoja učiteľov k využívaniu naratívnych techník vo vyučovaní angličtiny v primárnom vzdelávaní. Návratnosť dotazníka bola 75 %, keď zo 130 oslovených učiteľov dotazník úplne vyplnilo 96.

2.3 Súbor prieskumu

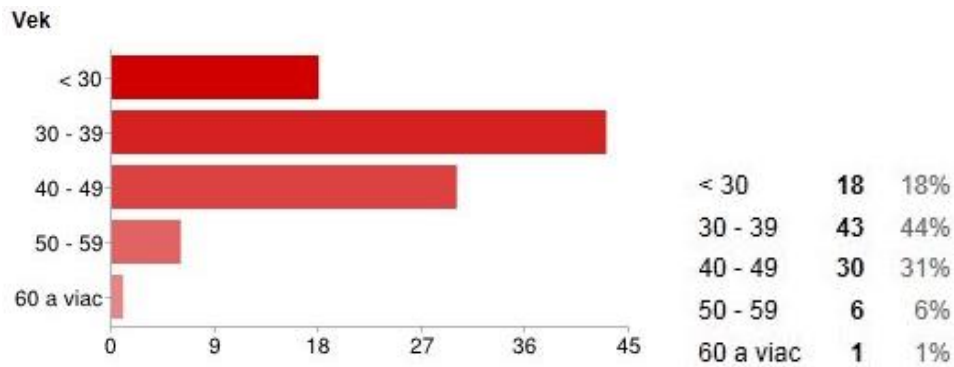
Súbor prieskumu tvorilo 96 kvalifikovaných učiteľov, ktorí si doplnili kvalifikáciu na vyučovanie anglického jazyka v primárnom vzdelávaní, v rámci celonárodného projektu Vzdelávanie učiteľov základných škôl v oblasti cudzích jazykov. Skladba súboru je znázornená na nasledovných grafoch z hľadiska pohlavia, veku a kraja, v ktorom pôsobia ako učelia primárneho vzdelávania.

Graf 1: Dotazník na zisťovanie postoja učiteľov: Skladba súboru podľa krajov.

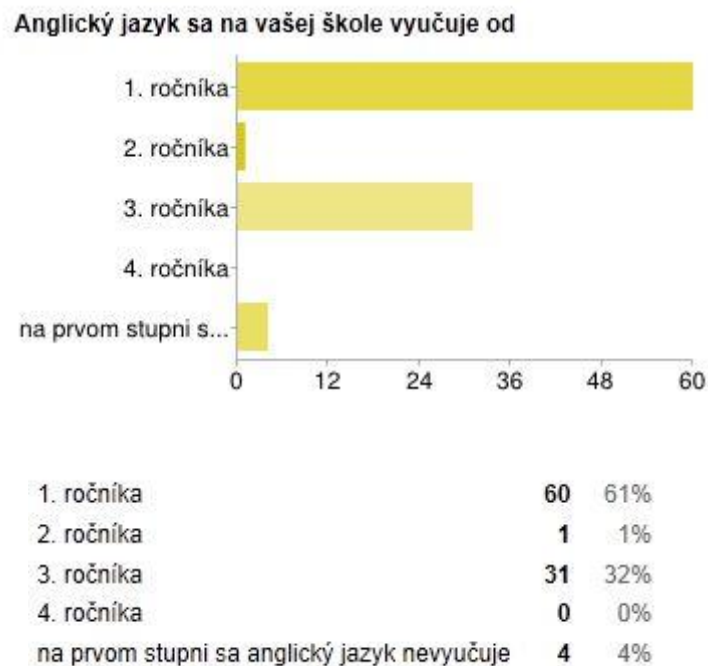

Graf 2: Dotazník na zisťovanie postoja učiteľov: Skladba súboru podľa pohlavia.

Graf 3: Dotazník na zisťovanie postoja učiteľov: Skladba súboru podľa veku.

Ako vyplýva z grafu 1, až 90 % učiteľov nášho prieskumu pôsobí na základných školách v Bratislavskom a Nitrianskom kraji. Podľa vekovej skladby súboru (graf 3) je zrejme, že až 91 % respondentov je v produktívnom veku (do 50 rokov). Táto informácia je dôležitejšia z hľadiska perspektívy workshopov a následnej diseminácie získaných vedomostí a zručností.

Graf 4: Začiatok výučby AJ na jednotlivých školách.

Ako sa dá vyčítať z grafu 4, až 60 % škôl v Bratislavskom a Nitrianskom kraji zaviedlo anglický jazyk už od prvého ročníka. Môže za tým byť nielen snaha o skorý začiatok výučby angličtiny. Štyri školy, ktoré v čase prieskumu neponúkali anglický jazyk v primárnom vzdelávaní, mali výnimku, keďže sa u nich vyučoval nemecký jazyk od prvého ročníka.

Graf 5: Skúsenosti učiteľov s vyučovaním AJ v primárnom vzdelávaní.

Graf 5 znázorňuje skúsenosti učiteľov v dĺžke podľa rokov. Dlhšiu skúsenosť (4 roky a viac) s vyučovaním angličtiny v primárnom vzdelávaní, potvrdilo 38 % všetkých opýtaných učiteľov a to aj napriek tomu, že kvalifikáciu na vyučovanie AJ získali až v čase nášho prieskumu.

Používatelia môžu začiarknuť viacero políčok, takže súčet môže byť vyšší než 100 %.

Graf 6: Skúsenosti učiteľov s vyučovaním AJ podľa typu škôl.

Graf 6 znázorňuje skúsenosti učiteľov s vyučovaním angličtiny na jednotlivých typoch škôl. Ako je zrejmé, časť z nich buď prešla z druhého stupňa (nižšie sekundárne

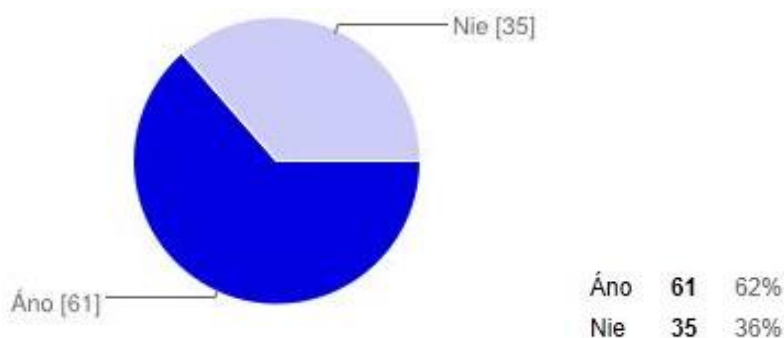
vzdelávanie) na prvý stupeň (primárne vzdelávanie), alebo učí na oboch stupňoch ZŠ zároveň. Iba jedna respondentka mala skúsenosť s vyučovaním angličtiny na strednej škole, čo je pochopiteľné vzhľadom na ich aprobáciu. Diskutabilné sú rozdiely medzi grafom 5, keď 22 % učiteľov uviedlo, že dovtedy AJ na prvom stupni neučili a grafom 6, keď až 91 % už malo nejakú skúsenosť s vyučovaním AJ na prvom stupni (to zahŕňalo aj zastupovanie). Táto diskrepancia vznikla aj kvôli skutočnosti, že zber dát začal v mesiaci september a trval 2 mesiace, z čoho vyplýva, že 13 % z nich učilo AJ prvýkrát potom, ako si doplnili kvalifikáciu a mali problém sa rozhodnúť, ako odpovedať na otázku o skúsenostiach s vyučovaním AJ.

Údaje o kvalifikácii respondentov, dĺžke ich pedagogickej praxe, ako aj skúsenosti s vyučovaním anglického jazyka budú neskôr využité pri organizovaní a príprave seminárov a odborných školení zameraných na využívanie hlasného čítania žiakom pomocou rôznych naratívnych techník vo výučbe anglického jazyka.

3 Vyhodnotenie dotazníka pre učiteľov anglického jazyka na ZŠ

V internetovom dotazníku mali učitelia odpovedať na tri otázky, ktoré boli koncipované tak, aby bolo možné s odpoveďami ďalej pracovať a využiť ich pri príprave ďalšieho vzdelávania a praktických workshopov, ako aj pri návrhu odporúčaní pre pedagogickú prax. Odpovede sa pre lepšiu orientáciu nachádzajú v prehľadných grafoch a sú doplnené o interpretáciu zistení.

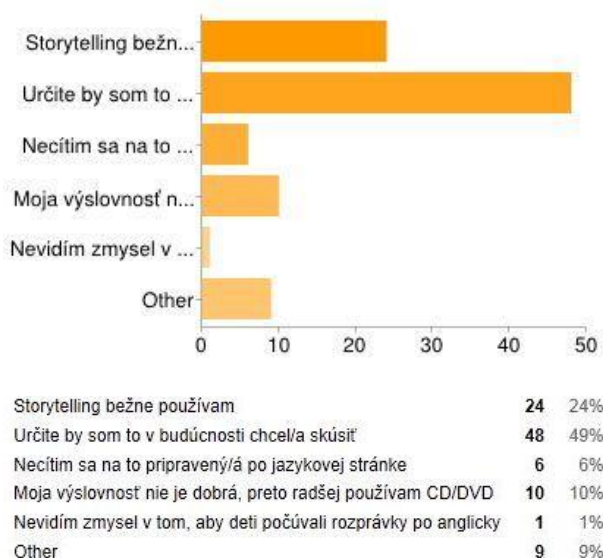
Q1: Čítali ste už niekedy žiakom rozprávku po anglicky?

Graf 7: Skúsenosti učiteľov s využitím hlasného čítania žiakom na hodinách AJ.

Ako môžeme vidieť z výsledkov prieskumu, 36 % učiteľov primárneho vzdelávania nikdy nevyužilo hlasné čítanie žiakom na hodinách anglického jazyka. Dvaja učitelia sa k tejto otázke nevyjadrili. Môžeme sa len domnievať, či v prípade 62 % učiteľov, ktorí žiakom čítali, boli použité autentické knihy a materiály, alebo či sa jednalo o zjednodušenú rozprávku z učebnice, ktorú bežne používajú. Pri využití hlasného čítania a storytellingu na rozvoj počúvania s porozumením je dôležité, aby žiaci nemali možnosť zároveň čítať text, ktorý počúvajú, čo je v prípade učebnicových textov dosť ťažké dosiahnuť.

Q2: Aký je Váš postoj k využívaniu storytellingu a k hlasnému čítaniu žiakom na hodinách angličtiny v primárnom vzdelávaní?

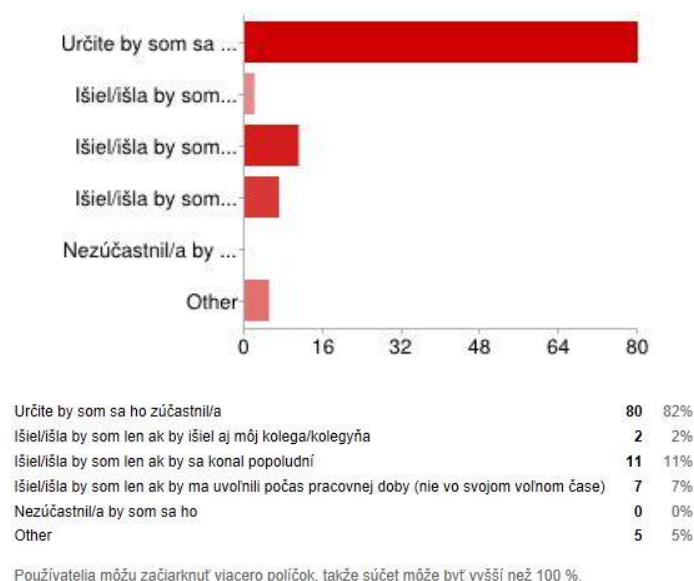

Graf 8: Postoj učiteľov k využívaniu storytellingu a k hlasnému čítaniu žiakom na hodinách AJ.

Vyhodnotenie otázky 2 bolo dôležitým ukazovateľom pri analýze možných príčin, pre ktoré sa učitelia vyhýbajú využitiu hlasného čítania žiakom pomocou naratívnych techník na hodinách anglického jazyka v primárnom vzdelávaní. Ako je znázornené v grafe 8, iba 24 učiteľov storytelling bežne používa. Pozitívom je, že polovica opýtaných sa vyjadrila, že by rozprávanie príbehov v budúcnosti určite chcela skúsiť. 16 učiteľov sa necítilo pripravených, či už po stránke jazykovej, alebo kvôli svojej výslovnosti. Treba však podotknúť, že žiaci ich počujú rozprávať po anglicky na každej hodine a začať sa dá aj krátkymi príbehmi rozprávanými pomocou niekoľkých jednoduchých viet. Za úspech sa dá považovať aj skutočnosť, že iba jediný/á učiteľ/ka nevidí zmysel v tom, aby deti počúvali rozprávky po anglicky.

Vzhľadom na výsledky analýzy odpovedí bola **hypotéza H1.1 potvrdená**, keďže hlasné čítanie žiakom na hodinách angličtiny bežne využíva menej ako jedna tretina učiteľov v primárnom vzdelávaní z našej vzorky.

Q3: Ak by sa vo Vašom meste konal workshop na tému: „Ako využívať storytelling a hlasné čítanie žiakom na hodinách angličtiny v primárnom vzdelávaní?“

Graf 9: Vyjadrenie záujmu učiteľov o praktický workshop.

Všetci respondenti mali na seminári, ktorý sa konal niekoľko mesiacov pred samotným prieskumom možnosť vidieť ukážku hlasného čítania žiakom s využitím autentických kníh. Záujem zo strany učiteľov o potenciálny workshop bol mimoriadne vysoký. Žiaden z učiteľov nepripustil možnosť, že by sa na ňom nezúčastnil. Rozdielne požiadavky boli len na čas (počas vyučovania, po vyučovaní). Signifikantný výsledok, v ktorom 82 % všetkých učiteľov potvrdilo, že by sa na prípadnom workshope určite zúčastnilo znamená, že **hypotéza H1.2 bola potvrdená.**

4 Záver a odporúčania pre pedagogickú prax

Z výsledkov nášho prieskumu získaných metódou dotazníka vyplýva, že iba štvrtina učiteľov anglického jazyka v primárnom vzdelávaní využíva hlasné čítanie žiakom na hodinách angličtiny v primárnom vzdelávaní. Napriek tomu, že išlo o krátkodobý prieskum na menšej vzorke, výsledky prieskumu potvrdzujú trend, na ktorý poukazujú viacerí odborníci a z toho dôvodu sa dajú predpokladať obdobné výsledky pri aplikácii na celú populáciu. Z analýzy výsledkov ďalej vyplýva, že polovica respondentov by v budúcnosti síce chcela naratívne techniky na hodinách angličtiny využívať, chýbajú im však praktické školenia, informácie, prípadne autentické materiály vhodné na tento účel.

Za najväčšiu výzvu prieskumu považujeme skutočnosť, že viac ako 90 % učiteľov z našej vzorky, prejavilo záujem zúčastniť sa na školení, ktoré by obsahovalo praktické ukážky hlasného čítania žiakom s využitím rôznych naratívnych techník spolu s ilustrovanými autentickými knihami vo vyučovaní anglického jazyka. Vyhodnotenie poslednej otázky bude využité pri spracovaní návrhu série školení, ktoré by sme chceli organizovať v rámci projektu na podporu celoživotného vzdelávania učiteľov anglického jazyka v primárnom

vzdelávaní. V tejto súvislosti sa Tandlichová (2008, s. 11), v čase schvaľovania Novej koncepcie výučby cudzích jazykov vyjadrila nasledovne: „*Problematika výučby cudzích jazykov odráža potrebu vytvorenia efektívnych podmienok pre celoživotné vzdelávanie...*“ Ako ďalej píše: „*So zreteľom na novú koncepciu bude potrebné aj na fakultách pripravujúcich učiteľov prispôsobiť študijné plány a zaoberať sa s budúciimi učiteľmi touto reformou. Zdôrazňujem to najmä preto, že či to je rok 1950 alebo 1970 alebo rok 2008, kým sa výučba deje predovšetkým v škole, jej úspech stojí a padá na osobnosti učiteľa, na jeho profesionálnych kvalitách, na jeho vzťahu k jazyku a na kritickom vzťahu k sebe samému, aby tieto náročné úlohy naplnil.*“ Možno konštatovať, že závery nášho prieskumu sa stotožňujú s myšlienkami tvorcov koncepcie výučby cudzích jazykov.

Aplikačné možnosti sa dajú zhrnúť do štyroch rovín:

1. Podporenie hlasného čítania žiakom v primárnom vzdelávaní vyškolením učiteľov angličtiny.
2. Zaradenie praktických ukážok do pregraduálnej prípravy budúcich učiteľov cudzích jazykov.
3. Vytvorenie kurzov, prípadne praktických workshopov v rámci ďalšieho a rozširujúceho postgraduálneho vzdelávania učiteľov cudzích jazykov.
4. Publikovanie metodicko-didaktickej príručky, ktorá by učiteľom z praxe okrem metodiky priniesla aj návrhy úloh a aktivít, ktoré by boli priamo využiteľné vo vyučovaní.

Vzhľadom na skutočnosť, že využívanie hlasného čítania žiakom zefektívňuje vyučovanie cudzích jazykov najmä v primárnom vzdelávaní, a ako už bolo dokázané, pozitívne ovplyvňuje postoj žiakov k anglickému jazyku a zároveň rozvíja a zlepšuje komunikačnú zručnosť počúvanie s porozumením, ako aj celkovú cudzojazyčnú komunikačnú kompetenciu, odporúčame učiteľom primárneho vzdelávania aby storytelling pravidelne využívali na svojich hodinách. Napriek tomu, že väčšina učiteľov v rámci prieskumu vyjadrila ochotu hlasné čítanie žiakom, či storytelling vyskúšať, pociťujú obavy kvôli svojej nedostatočnej pripravenosti, či materiálovej vybavenosti. Prejavili však záujem o seminár, či workshop s praktickými ukážkami, na ktorom by mali možnosť sami si vyskúšať rôzne naratívne techniky a tiež by mohli získať informácie o autentických knihách, ktoré by neskôr so žiakmi používali. Naším najbližším cieľom bude preto vytvoriť metodickú príručku pre učiteľov s praktickými radami a sériou aktivít, ktoré storytelling vhodne dopĺňajú. Zároveň chceme v rámci projektu KEGA pripraviť sériu školení a seminárov s praktickými ukážkami, ktorých by sa učitelia mohli zúčastniť v rámci celoživotného vzdelávania.

Acknowledgement: This work has been supported by the Scientific Grant Agency of the Slovak republic KEGA under the Grant No. 001TTU-A4/2019.

Literatúra

1. Davis, A. 2007. Storytelling in the Classroom. London : Paul Chapman Publishing, 2007. 136 p. ISBN 978-1-4129-2025-4.

2. Ellis, G. – Brewster, J. 2002. Tell it Again! The New Storytelling Handbook. Harlow : Penguin Books Ltd., 2002. 188 p. ISBN 0-582-44774-7.
3. Gavora, P. a kol. 2008. Ako rozvíjať porozumenie textu u žiaka. Nitra : Enigma, 2008. ISBN 978-80-89132-57-7.
4. Jensen, E. 1996. Brain-Based Learning. Del Mar : Turning Point Publishing, 1996. ISBN 0-9637832-1-1.
5. Krashen, S. D. – Terrell, T.D. 1995. The Natural Approach. Hemel Hempstead : Phoenix ELT, 1995. ISBN 0-13-609934-3.
6. Lenčová, I. 2004. Integrovanie literárnych textov do vyučovania nemeckého jazyka pre začiatočníkov na základnej škole a osemročných gymnáziách. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004. 203 s.
7. Morgan, J. – Rinvoluceri, M. 1995. Once Upon a Time. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. ISBN 0521272629.
8. Pokrivčáková, S. 2008. Inovácie a trendy vo vyučovaní cudzích jazykov u žiakov mladšieho školského veku. Nitra : PF UKF v Nitre, 2008. 178 s. ISBN 978-80-8094-417-9.
9. Rankov, P. – Valček, P. 2008. Čítanie 2008 : Výskum súčasného stavu a úrovne čítania v SR. Bratislava : Literárne Informačné Centrum, 2008. ISBN 978-80-89222-61-2.
10. Rusňák, R. 2008. Moderná rozprávka a jej detská recepcia. Prešov : Prešovská univerzita, 2008. ISBN 978-80-8068-799-1.
11. Vzdelávací štandard z anglického jazyka pre primárne vzdelávanie. 2013. Bratislava : ŠPU. https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/anglicky_jazyk_isced1.pdf.
12. Tamášová, V. 2008. Rodina a škola ako krimiogénny faktor. Bratislava : Lingos, 2008. ISBN 978-80-89328-00-0.
13. Tandlichová, E. 2008. Výučba cudzích jazykov na ZŠ vo svetle reforiem. In Inovácie a trendy vo vyučovaní cudzích jazykov u žiakov mladšieho školského veku. Nitra : PF UKF, 2008. s. 7–12. ISBN 978-80-8094-417-9.
14. Wajnryb, R. 2003. Stories : Narrative activities in the language classroom. Cambridge : CUP, 2003. 248 p. ISBN 978-0-521-00160-1.
15. Watts, E. 2006. Storytelling. Oxford : Oxford University Press, 2006. ISBN.
16. Žemberová, I. 2010. Teaching English through children's literature. Nitra : ASPA, 2010. 123 p. ISBN 978-80-89477-02-9.

Kontakt

Mgr. Petra Hitková, PhD.

Katedra anglického jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Priemyselná 4, 918 43 Trnava
petra.hitkova@truni.sk

Také „netradičné“ kolokvium

V priebehu troch dní (od 25. novembra do 27. novembra 2020) bola naša katedra v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied hosťujúcou inštitúciou Kolokvia mladých jazykovedcov, ktoré bolo celkovo dvadsiatym deviatym ročníkom. Keďže sme aj napriek aktuálnej pandemickej situácii nechceli prerušiť dlhoročnú tradíciu, rozhodli sme sa stretnúť a diskutovať s kolegami z domácich aj zahraničných univerzít netradičnou formou – v „online svete.“

Napriek akémusi deficitu sociálneho kontaktu vo virtuálnom svete sa konferencia niesla v priateľskom a konštruktívnom duchu.

Celkovo sa tu stretlo tridsaťdva mladých jazykovedcov, respondentov, ktorí prezentovali svoj výskum, výsledky, inšpirácie. Program bol rozdelený do ôsmich sekcií, ktoré moderovali zástupcovia Katedry slovenského jazyka Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity:

doc. PhDr. Juraj Hladký, PhD., doc. PaedDr. Andrej Závodný, PhD., doc. PhDr. Gabriela Magalová, PhD., tiež PaedDr. Mária Beláková, PhD., a Mgr. Marek Mikušiak, PhD.

Okrem zaujímavých príspevkov jednotlivých účastníkov sme mali možnosť konštruktívne na nich reagovať aj v otvorenej diskusii. Aj vďaka možnosti zúčastniť sa na rokovaní všetkých sekcií sa nám otvorila lineárna cesta nahliadnuť na diferencované jazykovedné či literárnovedné výskumy, čo bolo pre nás veľmi obohacujúce, keďže to len poukázalo na rôznorodosť a autentickosť výskumu, ktorý náš jazyk ponúka. Podporovalo to aj pluralitný charakter podujatia.

Aby sme nepozabudli na sociálny rozmer kolokvia, zaradili sme do oficiálneho programu aj neformálne stretnutie účastníkov, ktoré malo aspoň do určitej miery nahradiť prezenčný rozmer stretnutia. Aj napriek deficitu osobného kontaktu sa nám podarilo navzájom sa medzi sebou predstaviť a diskutovať vo veľmi príjemnom, priateľskom prostredí. Prispeli k tomu aj možnosti, ktoré nám online svet paradoxne ponúkol: svojou podnetnou prednáškou sa nám prihovril PhDr. Milan Harvalík, PhD., významný český onomastik, ktorý svojou odbornosťou a inšpiratívnymi informáciami zo sféry svojho pôsobenia sprítomnil jazykovedu z pohľadu odborníka s dlhoročnou praxou. Prihovorila sa nám aj doc. PhDr. Mira Nábělková, CSc., jedna zo zakladateľiek kolokvia, ktorá si zaspomínala na začiatky tohto podujatia; ozrejmila dôvod, prečo kolokviá vznikli, ich význam, ale aj ich sociálny rozmer, ktorý zdôraznili a autenticky sprítomnili aj ďalší dvaja účastníci – prof. Mgr. Jaroslav Krško, PhD., ako aj doc. Mgr. Gabriela Mucsková, PhD., riaditeľka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, ktorí nám, začínajúcim lingvistom, ponúkli množstvo cenných rád, návrhov, ale aj dôležitý medziludský odkaz kolokvií: vzájomná pomoc, pokora a ľudskosť sú tromi elementárnymi aspektmi, ktoré prepájajú všetky ročníky kolokvií od ich úplne prvého ročníka.

Ešte raz z pohľadu mladých jazykovedcov ďakujeme za možnosť byť súčasťou takého príjemného podujatia, akým tohtoročné Kolokvium mladých jazykovedcov 2020 bolo, a prajeme každému ďalšiemu ročníku veľa úspechov a inšpirujúcich účastníkov.

Štefania Vyskočová